

ΛΟΥ ΓΙΟΥΡΕΝΕΚ

Η μεγάλη φωτιά

Σμύρνη

Σεπτέμβριος 1922

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: THE GREAT FIRE
Από τις Εκδόσεις HarperCollins, Νέα Υόρκη 2015
ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η μεγάλη φωτιά**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Lou Ureneck
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Χρήστος Καψάλης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Μαρία Μπανούση
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Δημήτρης Χαροκόπος
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Lou Ureneck, 2015
© Φωτογραφιών εξωφύλλου: US Navy
© Χάρτη: George Roulimenos, 2016
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2016

Πρώτη έκδοση: Νοέμβριος 2016

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1673-1
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1674-8

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοΐου 121, 144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • http://blog.psychogios.gr

PSYCHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 13–15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • http://blog.psychogios.gr

ΛΟΥ ΓΙΟΥΡΕΝΕΚ

Η μεγάλη
φωτιά

Σμύρνη

Σεπτέμβριος 1922

Μετάφραση: Χρήστος Καψάλης

Περιεχόμενα

Σημείωμα για το Κείμενο.....	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ – Αμερικανική εκκένωση.....	19

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Το τέλος μιας Αυτοκρατορίας	29
2. Η Άφιξη ενός Αθώου	38
3. Η Αρχή του Τέλους.....	49
4. Τζορτζ Χόρτον, Ποιητής-Πρόξενος.....	57
5. Γκαραμπέντ Χατσεριάν	67
6. Ναύαρχος Μπρίστολ, Ισχυρός Αμερικανός Παράγοντας.....	70
7. Η Ουάσιγκτον Απαντά.....	83
8. Η Πρόταση του Τζένινγκς	94
9. Θεοδώρα.....	118
10. Άφιξη Αμερικανικού Αντιτορπλικού	121
11. Η Θέα από το Νυμφαίο.....	151
12. Επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη	158
13. Το Δίλημμα του Πλοιάρχου Χέμππερν	167
14. Γκαραμπέντ Χατσεριάν	202

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

15. Νουρεντίν Πασάς.....	205
16. Ξεσπά Φωτιά.....	227
17. «Κατεβάστε Όλες τις Λέμβους»	254

18. Η Επόμενη Ημέρα.....	268
19. Γκαραμπέντ Χατσεριάν	277
20. Πετρέλαια, Πόλεμος και η Προστασία των Μειονοτήτων.....	281
21. Η Αντίσταση του Μπρίστολ.....	289

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

22. Χάλσεϊ Πάουελ.....	301
23. Θεοδώρα.....	331
24. Ημέρες Απόγνωσης.....	335
25. «Γιορτάζουμε τη Σμύρνη».....	345
26. Ο Τζένινγκς και το Χέρι του Θεού.....	353
27. Γκαραμπέντ Χατσεριάν	367
28. Η Ουάσιγκτον Αισθάνεται την Πίεση.....	373
29. Ο Τζένινγκς διαπραγματεύεται με έναν Πρωθυπουργό.....	388
30. Η Εκκένωση Ξεκινά.....	399
31. Η Επιστολή Ρόουντς Επανέρχεται στην Επιφάνεια.....	422
32. Επανάσταση.....	429
33. Βρετανική Βοήθεια.....	432
34. Μετά τη Σμύρνη.....	437
Επίλογος.....	445
Σημειώσεις.....	449
Επιλεγμένη Βιβλιογραφία.....	503
Ευρετήριο.....	519
Ευχαριστίες.....	529

Στην Ιρέν

Βάλε με να εργαστώ, βάλε με να υποφέρω.

Προσευχή μεθοδιστών

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΩΝ

ΑΙΔΕΣΙΜΟΤΑΤΟΣ ΕΪΣΑ Κ. ΤΖΕΝΙΝΓΚΣ
Αρχιτέκτονας της διάσωσης

ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΑΡΘΟΥΡ Τ. ΧΕΠΠΕΡΝ
*Αρχηγός Στόλου
Κωνσταντινούπολη*

ΠΛΩΤΑΡΧΗΣ ΧΑΛΣΕΪ ΠΑΟΥΕΛΑ
Κυβερνήτης του «Έντσαλ»

ΤΖΟΡΤΖ ΧΟΡΤΟΝ
*Αμερικανός Γενικός Πρόξενος
Σμύρνη*

ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΜΑΡΚ Α. ΜΠΙΡΙΣΤΟΛΑ
*Αμερικανός Ύπατος Αρμοστής
Κωνσταντινούπολη*

ΔΟΚΤΩΡ ΕΣΤΕΡ ΠΟΛ ΛΑΒΤΣΟΪ
*Έσωσε ζωές στο Κε
της Σμύρνης*

ΠΛΩΤΑΡΧΗΣ Τ. Μ. ΡΟΥΝΤΣ
Ως Σημαιοφόρος

ΓΑΖΗΣ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ
Ανώτατος Τούρκος διοικητής

ΠΛΩΤΑΡΧΗΣ ΑΑΡΟΝ Σ. ΜΕΡΙΑ
Αντικατασκοπεία Π.Ν.

ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣ
Συμμετείχε στη διάσωση

Σημείωμα για το Κείμενο

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται μια αληθινή ιστορία. Προκειμένου να συγγράψω την αφηγηματική περιγραφή των γεγονότων της Σμύρνης, βασίστηκα σε αναφορές, επιστολές και ημερολόγια αξιωματικών του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού, αποχαρακτηρισμένες αναφορές της αμερικανικής Αντικατασκοπείας, καθώς και σε αμερικανικά και βρετανικά διπλωματικά τηλεγραφήματα. Παράλληλα αξιοποίησα τις μαρτυρίες Αμερικανών ιεραποστόλων και εθελοντών, καθώς και Βρετανών ναυτών και αξιωματικών, οι οποίοι υπήρξαν απόπτες μάρτυρες της φωτιάς και των όσων επακολούθησαν. Κατάφερα να αποκτήσω πρόσβαση στα προσωπικά έγγραφα και στις επιστολές από μωνα οποία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ιστορία αυτή – του Έισα Κεντ Τζένινγκς, του Χάλσεϊ Πάουελ, του Αλεξάντερ ΜακΛάχλαν, του Κέιλεμπ Λόρενς, καθώς και των Τζορτζ και Νάνσι Χόρτον. Μέρος του προαναφερθέντος υλικού κατέστη διαθέσιμο για πρώτη φορά. Η βασική συνεισφορά του βιβλίου αυτού είναι η καταγραφή της εκπληκτικής ιστορίας πίσω από την αμερικανική διάσωση στη Σμύρνη, βασισμένη στις μαρτυρίες εκείνων που συμμετείχαν στα γεγονότα. Για το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσεται η ιστορία – οι ειρηνευτικές συνομιλίες στο Παρίσι και ο άμεσος αντίκτυπός τους, η ζωή του Μουσταφά Κεμάλ και οι θρησκευτικές σφαγές που σάρωσαν την Τουρκία τις αρχές του εικοστού αιώνα – βασίστηκα στο έργο σειράς διακεκριμένων ερευνητών, μεταξύ των οποίων του Μάικλ Λιουέλιν-Σμιθ, του Ρίτσαρντ Χοβανισιάν, του Ντάνιελ Γιέργκιν και του μακαρίτη Αντριου Μάνγκο, ο οποίος έφυγε από τη ζωή ενώ το βιβλίο αυτό βρισκόταν στο στάδιο της προετοιμασίας και είχε την ευγενή καλοσύνη να απαντήσει στις ερωτήσεις μου κατά το τελευταίο έτος της ζωής του.

Ορισμένες περιγραφές του χερσαίου και θαλάσσιου τοπίου στο βιβλίο αυτό είναι δικές μου, βασισμένες σε σειρά επισκέψεών μου στις τοποθεσίες με ιδιαίτερη σημασία σε αυτή την ιστορία. Βασίστηκα σε δημοσιεύματα εφημερίδων της εποχής γύρω από την καταστροφή της

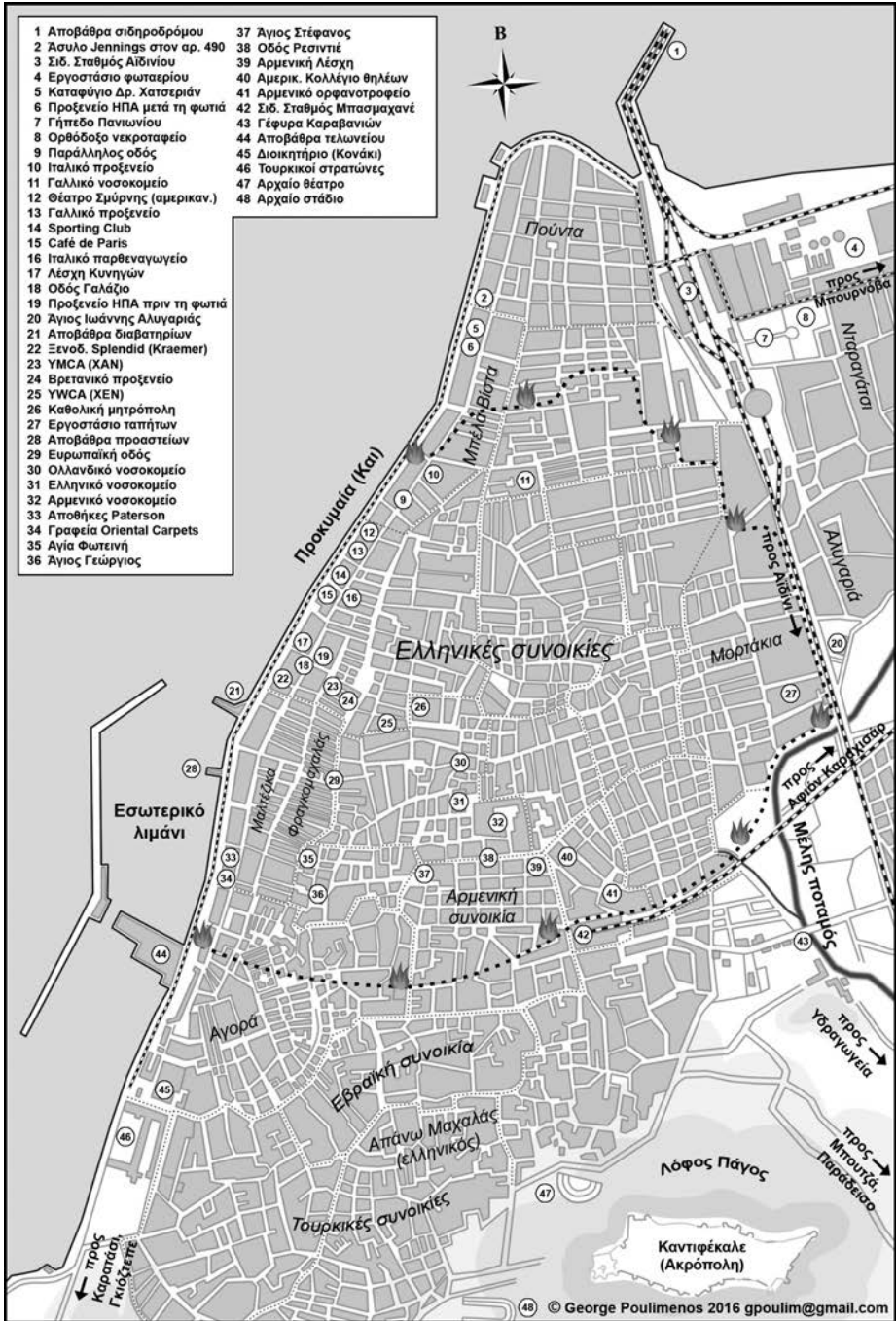
Σμύρνης, στις περιπτώσεις όπου οι περιγραφές αυτές συνέπιπταν με τις παρατηρήσεις των αυτοπτών μαρτύρων.

Για τις μεγαλύτερες και μικρότερες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χρησιμοποίησα τα ονόματα τα οποία θα χρησιμοποιούσαν οι Αμερικανοί που μετείχαν στην ιστορία – Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη, για παράδειγμα, αντί των τουρκικών ονομασιών Ιζμίρ και Ιστανμπούλ. Για τα ονόματα Τούρκων παραγόντων επέλεξα τις αποδόσεις που θα έμοιαζαν ευκολότερες στην προφορά στο αγγλόφωνο κοινό. Απέδωσα εκείνες τις τουρκικές λέξεις που περιλαμβάνουν γράμματα τα οποία δεν υπάρχουν στο αγγλικό αλφάβητο με τρόπους που παράγουν παρόμοιους ήχους. Για παράδειγμα, η τουρκική λέξη *paşa* αποδίδεται ως *πασάς*. Προφέρεται με «παχύ» σίγμα.

Χρησιμοποιώ τον όρο «Εγγύς Ανατολή» επειδή ήταν αυτός που χρησιμοποιούσαν κατά την εποχή των συγκεκριμένων γεγονότων. Η Εγγύς Ανατολή συμπεριλάμβανε τις Βαλκανικές χώρες και την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία (δηλαδή την τουρκική χερσόνησο που βρέχεται από τη Μαύρη και τη Μεσόγειο Θάλασσα, γνωστή και ως Ανατολία), τη Συρία, τον Λίβανο και την Παλαιστίνη – τον αποκαλούμενο Λεβάντε, δηλαδή το ανατολικό τόξο της Μεσογείου, μέχρι την Αίγυπτο. Η Εγγύς Ανατολή περιλάμβανε την Περσία και την Αραβική Χερσόνησο. Ο σύγχρονος όρος «Μέση Ανατολή» άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως μετά τα γεγονότα τα οποία περιγράφονται σε αυτό το βιβλίο. Χρησιμοποιώ τις ονομασίες Τουρκία και Οθωμανική Αυτοκρατορία ως όρους ταυτόσημους, όπως συνηθιζόταν την περίοδο εκείνη. Η Δημοκρατία της Τουρκίας καθιερώθηκε το 1923.

Κατά την εποχή που συνέβησαν αυτά τα γεγονότα, οι περισσότεροι μουσουλμάνοι στην Τουρκία είχαν ένα όνομα· ενίοτε συμπληρωνόταν και ένα δεύτερο όνομα. Τα ονόματα συνήθως τονίζονταν στη λίγυσα: Μουσταφά Κεμάλ. Μεταξύ των Τούρκων, ο όρος *μπέης* χρησιμοποιείται τιμητικά, με την έννοια του «κύριε». *Πασά* προσφωνούσαν κάποιον στρατηγό ή σημαίνοντα πολιτικό. *Εφέντι* (Αφέντη) προσφωνούσαν με σεβασμό άτομα υψηλού κύρους ή μόρφωσης. *Χανούμ* σήμαινε «κυρία».

Το 1922, οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χρησιμοποιούσαν το Ιουλιανό ημερολόγιο· οι Τούρκοι το Ισλαμικό ημερολόγιο· οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί χρησιμοποιούσαν το Γρηγοριανό ημερολόγιο, το οποίο είναι και το ημερολόγιο που χρησιμοποιείται εδώ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αμερικανική εκκένωση

Τετάρτη 13 Σεπτεμβρίου 1922

Η Σμύρνη καιγόταν και ο πλοίαρχος του Αμερικανικού Πολεμικού Ναυτικού Άρθουρ Τ. Χέμππερν ετοιμαζόταν να απομακρύνει τους εκατόν είκοσι πέντε Αμερικανούς που βρίσκονταν υπό την προστασία του. Ένα αντιτορπιλικό, το οποίο είχε σταλεί από την Κωνσταντινούπολη, περίμενε στο λιμάνι, έτοιμο να παραλάβει τους Αμερικανούς.

Ντυμένος με τη λευκή στολή του, η οποία φαινόταν να τραβά επάνω της το φως του μεσογειακού σούρουπου, ο Χέμππερν έμοιαζε με μουντζουρωμένο και κάθιδρο σύμβολο του αμερικανικού κύρους. Στεκόταν στην προκυμαία, σε απόσταση λίγων μόλις οικοδομικών τετραγώνων από την τεράστια φωτιά που κατέτρωγε την πόλη, περιμένοντας να λάβουν οι ναύτες του θέσεις, προτού δώσει την εντολή για την έναρξη της εκκένωσης. Οι Αμερικανοί πολίτες περίμεναν σε ένα κινηματοθέατρο, στο Κε, έναν παραλιακό πεζόδρομο μήκους άνω των τριών χιλιομέτρων, ο οποίος εκτεινόταν κατά μήκος του λιμανιού.

Δεν επρόκειτο για μια συνηθισμένη φωτιά. Ήταν τεράστια, ακόμη κι αν τη συνέκρινε κανείς με τις κολοσσιαίες φωτιές που κατέγραψε η Ιστορία, και επρόκειτο να μετατρέψει σε στάχτες την πλουσιότερη και πλέον κοσμοπολίτικη πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τελικά η φωτιά αυτή έμελλε να διεκδικήσει μία ακόμη πιο διαβόητη διάκριση. Σηματοδότησε το τελευταίο βίαιο επεισόδιο στην πορεία του δεκαετούς ολοκαυτώματος, το οποίο στοίχισε τη ζωή σε περισσότερους από τρία εκατομμύρια ανθρώπους –Αρμένιους, Έλληνες και Ασσύριους, όλοι τους μέλη χριστιανικών μειονοτήτων– στα τουρκικά εδάφη, στο διάστη-

μα μεταξύ 1912 και 1922. Ταυτόχρονα θα σηματοδοτούσε και το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Χέμππερν ήταν πρακτικός αξιωματικός και καθώς η φωτιά εξαπλωνόταν με ταχύτητα προς το μέρος όπου έστεκε μαζί με τους άντρες του, δεν είχε την πολυτέλεια να αναλογιστεί το τέλος των αυτοκρατοριών ή τους τρόπους με τους οποίους η Ιστορία αλλάζει ξαφνικά πορεία, συντρίβοντας παλιές τάξεις πραγμάτων, προκειμένου να δημιουργήσει νέα έθνη. Είχε μια αποστολή να φέρει σε πέρας και ήδη τα είχε κάνει ελαφρώς μαντάρα, αποφασίζοντας να ξεκινήσει την εκκένωση με καθυστέρηση.

Είχε δώσει εντολή σε δύο λέμβους του Πολεμικού Ναυτικού καθώς και σε ένα μηχανοκίνητο ιστιοφόρο να λάβουν θέσεις κοντά στο Κε, προκειμένου να μεταφέρουν τους Αμερικανούς στο αντιτορπιλικό, και τώρα ερχόταν αντιμέτωπος με ένα ακόμη σοβαρό εμπόδιο. Η διαδικασία ήταν επικίνδυνη, καθώς το κολοσιαίο πύρινο τείχος εξαπλωνόταν γοργά προς τη θάλασσα.

Η φωτιά είχε παγιδεύσει μια πελώρια και διαρκώς διογκούμενη ανθρώπινη μάζα στο Κε. Το πλήθος στοιβαζόταν ασφυκτικά σε έκταση μισού χιλιομέτρου ή και περισσότερο προς κάθε κατεύθυνση – επρόκειτο για σχεδόν ολόκληρο τον πληθυσμό μιας πόλης, που είχε εγκλωβιστεί σε έναν στενό, πλακόστρωτο πεζόδρομο μεταξύ του πύρινου τείχους και της θάλασσας. Ο Χέμππερν έπρεπε να βρει τρόπο ώστε να περάσει τους Αμερικανούς μέσα από το πυκνό πλήθος και να τους οδηγήσει στα σκάφη που περιμέναν. Η μετακίνηση αυτή θα ήταν επικίνδυνη, αν όχι ανέφικτη. Οι άνθρωποι στο Κε βρίσκονταν σε απόγνωση –έβλεπαν τις φλόγες κι αισθάνονταν τη λάβρα, όπως άλλωστε ο Χέμππερν και οι άντρες του– κι αποζητούσαν τρόπους να γλιτώσουν από τη φωτιά, ελπίζοντας πως ο Αμερικανός αξιωματικός θα έπαιρνε ορισμένους από αυτούς στο πλοίο του. Δεν μπορεί να τους εγκατέλειπαν εκεί οι Αμερικανοί. Άλλωστε, η Αμερική ήταν μια χώρα την οποία εμπιστεύονταν οι πάντες στην Εγγύς Ανατολή –Άραβες, μουσουλμάνοι, Τούρκοι, χριστιανοί και Εβραίοι– και τη δεδομένη στιγμή ο Χέμππερν αποτελούσε σύμβολο της Αμερικής.

Ο Χέμππερν είχε αποφασίσει να παρατάξει ένα απόσπασμα Αμερικανών ναυτών σε διπλή γραμμή, σχηματίζοντας έτσι διάδρομο μέσα από το πλήθος. Είκοσι νεαροί ναύτες, ντυμένοι με τις λευκές στολές τους και γκέτες αποβατικού σώματος, οπλισμένοι με πιστόλια και γκλομπ, είχαν λάβει θέσεις, αγκώνα με αγκώνα, σχηματίζοντας ένα πέρασμα από την πόρτα του κινηματοθεάτρου μέχρι την προκυμαία, ανάμεσα στο έξαλλο πλήθος. Οι περισσότεροι άνθρωποι εκεί ήταν γυναίκες με μικρά παιδιά. Σε κατάσταση πανικού, προσπαθώντας να γλιτώσουν,

επιχείρησαν να διασπάσουν τις γραμμές των ναυτών ώστε να επιβιβαστούν στις λέμβους των Αμερικανών, τις οποίες θεωρούσαν ως το μοναδικό μέσο σωτηρίας από τις φλόγες. Οι ναύτες είχαν εντολή να αποκρούσουν κάθε τέτοια απόπειρα, πράγμα το οποίο αναγκάστηκαν να κάνουν, εξαιτίας του όγκου και μόνο εκείνης της φρενιασμένης μάζας. Η λαοθάλασσα έγερνε πάνω τους, πίεζε, λες κι ήταν ένα ενιαίο, ασταμάτητο σώμα. Γυναίκες οδύρονταν σηκώνοντας ψηλά τα βρέφη τους. «Πάρτε το παιδί μου μαζί σας. Για όνομα του Θεού, πάρτε το». Επικρατούσε φρικτό χάος, παντού καπνοί, λάβρα, κραυγές, φρενιασμένα βλέμματα, μαύρα μαντίλια και στρατιωτικά γκλομπ. Οι νεαροί Αμερικανοί ναύτες διατήρησαν τις θέσεις τους, αντιμέτωποι με την απόγνωση των προσφύγων και τα διαρκή τραβήγματα και σπρωξίματα, κι έτσι οι δύο παράλληλες γραμμές –οι πλευρές του διαδρόμου– άντεξαν.

Ο Χέμππερν έδωσε εντολή να ξεκινήσει η εκκένωση, οπότε οι Αμερικανοί βγήκαν με γρήγορο βήμα ο ένας πίσω από τον άλλο από το κινηματοθέατρο και πέρασαν με ασφάλεια ανάμεσα από τους ναύτες, φτάνοντας στις λέμβους που περίμεναν στη φουσκοθαλασσιά. Ορισμένοι από τους Αμερικανούς πολίτες ήταν οι σύζυγοι και τα παιδιά ιεραποστόλων· κάποιοι ήταν υπάλληλοι αμερικανικών καπνοβιομηχανιών· υπήρχαν και Αμερικανοί πολίτες ελληνικής ή αρμενικής καταγωγής, στους οποίους ανήκαν αγροκτήματα και καταστήματα μέσα και γύρω από τη Σμύρνη και κινδύνευαν να εκτελεστούν εφόσον παρέμεναν στη στεριά. Ο Χέμππερν είχε λάβει εντολές να τους προστατέψει όλους. Το αντιτορπιλικό, το *USS Σίμπσον*, το μακρύ, γκριζό σκαρί του οποίου, η ψηλή του γέφυρα και τα πυροβόλα χάνονταν και ξεπροβάλλαν κάθε τόσο μέσα από τους πυκνούς καπνούς, βρισκόταν αγκυροβολημένο σε απόσταση μικρότερη των εκατό μέτρων από το *Κε*, είχε κατεβάσει τη σκάλα του στο νερό, προκειμένου να παραλάβει τους Αμερικανούς.

Καθώς οι Αμερικανοί περνούσαν γοργά ανάμεσα από τους ναύτες, ένας απελπισμένος άντρας στο πλήθος πήδηξε από την προκυμαία πάνω σε μία από τις μισογεμάτες λέμβους και το σκάφος κόντεψε να μπατάρει. Οι ναύτες τον πέταξαν αμέσως στη θάλασσα. Εν τω μεταξύ, και άλλοι πρόσφυγες πηδούσαν στη θάλασσα, επιχειρώντας να κολυμπήσουν μέχρι το *Σίμπσον*, καθώς και σε ένα δεύτερο αμερικανικό αντιτορπιλικό, το *USS Λίτσοφιλντ*. Κανείς δεν τα κατάφερε. Κάποιοι έσφιγγαν παιδιά στα χέρια τους όταν πνίγηκαν, παρασυρμένοι από τα μουσκεμένα ρούχα τους, με τα βαριά φορέματα να σχηματίζουν κύκλο γύρω τους, καθώς χάνονταν κάτω από την επιφάνεια. Στο λιμάνι υπήρχαν και άλλα πολεμικά πλοία, βρετανικά, γαλλικά και ιταλικά, οπότε οι άνθρωποι επιχείρησαν να κολυμπήσουν και προς αυτά. Όσοι κατάφεραν να φτάσουν στα πλοία έχοντας πρώτα βγάλει τα ρούχα τους, προτού πη-

δήξουν στο νερό, διαπίστωσαν πως τα σκαριά των πολεμικών υψώνονταν από πάνω τους σαν θεόρατα και μη προσβάσιμα μεταλλικά βράχια. Παλεύοντας στα ανταριασμένα νερά, προσπαθούσαν να πάρουν ανάσα, φώναζαν, ικέτευαν να τους βοηθήσουν να ανέβουν, ενώ ταυτόχρονα πάλευαν να κρατηθούν στην επιφάνεια. Κοπανούσαν με τις γροθιές τους τις μεταλλικές πλάκες των πλοίων, γραπώνονταν από τις αλυσίδες των αγκυρών. Στην επιφάνεια της θάλασσας επέπλεαν πτώματα, κάποια από αυτά σακατεμένα από τις προπέλες των πολεμικών πλοίων.

Δεν υπάρχει κατάλληλη στιγμή για να ξεσπάσει φωτιά σε μια πόλη γεμάτη σοκάκια και στενούς δρόμους, γειτονιές γεμάτες σπίτια καμωμένα από ξύλο και πέτρα. Όμως η συγκεκριμένη στιγμή ήταν εντελώς ακατάλληλη για να παραδοθεί η Σμύρνη στις φλόγες. Στη διάρκεια των δύο προηγούμενων εβδομάδων, τριακόσιες χιλιάδες πρόσφυγες, σχεδόν όλοι τους άστεγοι και πένητες, είχαν κατακλύσει την πόλη, αναζητώντας ασφαλές καταφύγιο – απόφαση η οποία αποδείχτηκε τραγικά, θανάσιμα λανθασμένη. Οι πρόσφυγες είχαν φράξει τους δρόμους της πόλης, είχαν εγκατασταθεί σε σιδηροδρομικούς σταθμούς, κοιμητήρια, αυλές σχολείων και εκκλησιών· τελικά ο στρατός των Τούρκων εθνικιστών, από τον οποίο επιχειρούσαν να γλιτώσουν, εισήλθε με τη σειρά του στην πόλη, θέτοντάς την υπό την κατοχή του με δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες. Ακολούθησε ο εφιάλτης, που σημαδεύτηκε από σφαγές, βιασμούς και λεηλασίες.

Καθώς η φωτιά εξαπλωνόταν στην πόλη, οι κάτοικοι αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, ενώ η λάβρα και οι φλόγες τούς εξωθούσαν, μαζί με τη μάζα των προσφύγων, προς το Κε.

Λίγα λεπτά πριν από τις επτά το απόγευμα, όταν οι φλόγες είχαν ήδη καταστρέψει σχεδόν τη μισή πόλη και η πύρινη λαίλαπα σχημάτιζε μέτωπο μεγαλύτερο του ενάμισι χιλιομέτρου και βάθος περίπου οκτακοσίων μέτρων, ο Χέμππερν και οι άντρες του είχαν κατορθώσει να μεταφέρουν σχεδόν όλους τους Αμερικανούς στο αντιτορπιλικό. Όμως εξακολουθούσαν να αγνοούνται δύο σημαίνοντα πρόσωπα της αμερικανικής παροικίας: ο Αμερικανός Γενικός Πρόξενος Τζορτζ Χόρτον και η σύζυγός του Κατερίνα. Είχε σταθεί αδύνατο να βρεθούν και οι φλόγες πλησίαζαν ολοένα και πιο κοντά στην προκυμαία. Εν τω μεταξύ, είχε αρχίσει να σκοτεινιάζει, αν και η φωτιά σχημάτιζε έναν θόλο ροδόχρωμου φωτός στον νυχτερινό ουρανό, την ώρα που ο άνεμος δυναμώνει πνέοντας με θυελλώδη ένταση. Η φωτιά είχε προκαλέσει τη δική της σαρωτική καταιγίδα, απορροφούσε τον αέρα και εξαπέλυε πίδακες από αποκαΐδια και φλόγες στον ουρανό. Ο Χέμππερν ένιωθε τα μπράτσα και το πρόσωπό του να καίγονται, οι πνεύμονές του υπέφεραν από τον πνιγηρό καπνό που κάλυπτε το Κε.

Ο Χέμππερν, έμπειρος αξιωματικός, με φήμη οργανωτικού ανθρώπου, ήταν ήδη εξοργισμένος με τον γενικό πρόξενο και τώρα ερχόταν αντιμέτωπος με αυτή την αναθεματισμένη καθυστέρηση, η οποία έθετε σε κίνδυνο τον πλοίαρχο και τους άντρες του.

Ο Χέμππερν συμβουλευτήκε ξανά το ρολόι του. Η ώρα ήταν πλέον επτά και μισή. Η φωτιά σύντομα θα έφτανε στο αμερικανικό προξενείο και ύστερα στο κινηματοθέατρο. Η περίπτωση να αφηθεί ο γενικός πρόξενος στην τύχη του αποκλειόταν κατηγορηματικά. Ο πλοίαρχος ήταν υποχρεωμένος να υποθέσει ότι ο Χόρτον περίμενε μέχρι την απολύτως τελευταία στιγμή προκειμένου να επιβιβαστεί στο πλοίο, επιτηρώντας ενδεχομένως τη φόρτωση της προσωπικής του συλλογής βιβλίων, χαλιών και αρχαίων αντικειμένων, και εφόσον σκόπευε να καθυστερήσει κι άλλο, οι ναύτες τους οποίους είχε στείλει ο Χέμππερν να τον βρουν πολύ απλά θα αναγκάζονταν να τον οδηγήσουν σηκωτό, μαζί με τη σύζυγό του, στο Κε.

Ο Χέμππερν εκτιμούσε ότι η φωτιά σύντομα θα έφτανε στη μακρά σειρά των παραθαλάσσιων επαύλεων, ξενοδοχείων και αποθηκών. Αμφέβαλλε για το κατά πόσο θα κατόρθωνε κάποιο μέρος του πλήθους να επιβιώσει, σε περίπτωση που η φωτιά έφτανε στο Κε. Το μέτωπό της και η έντασή της ήταν τεράστια, ενώ οι άνθρωποι δεν είχαν κάποιο ανάχωμα ή καταφύγιο για να προστατευτούν. Η λάβρα ήταν τόσο έντονη, ώστε τα τρίχινα παλαμάκια σε ορισμένα από τα πλοία που βρισκόνταν στο λιμάνι είχαν αρπάξει ήδη φωτιά. Άλογα και γαϊδούρια είχαν αφηνιάσει και έτρεχαν στην προκυμαία, κλοτσώντας αλαφιασμένα, καθώς προσπαθούσαν να απαλλαγούν από τα φορτία στις ράχες τους που φλέγονταν. «Ο επί της ουσίας αφανισμός ολόκληρου εκείνου του δύστυχου πλήθους, είτε εξαιτίας της φωτιάς, είτε λόγω πνιγμού», θα σημείωνε ο Χέμππερν αργότερα στην επίσημη αναφορά του, «έμοιαζε αναπόφευκτος».

Στις οκτώ και μισή ο γενικός πρόξενος συνέχιζε να αγνοείται. Ο Χέμππερν δεν είχε άλλη επιλογή, πήγε ο ίδιος στο προξενείο. Βρήκε τον Χόρτον εκεί και τον διέταξε να πάει στο Κε για την εκκένωση. Επέστρεψε στο παραλιακό μέτωπο και περίμενε ξανά τον Χόρτον.

Ο Χέμππερν κοίταζε ολόγυρα, δοκιμάζοντας τις αντοχές της εξασθενημένης όρασής του. Ξαφνικά, κινούμενο στον δρόμο προς τη μεριά του, με τη φωτιά στο κατόπι του, εντόπισε το φορηγό το οποίο είχε στείλει εδώ και ώρες προκειμένου να φέρει τον γενικό πρόξενο και τα μπαγκαζία του. Το όχημα προχωρούσε βασανιστικά αργά μέσα από το πλήθος, αναγκάζοντας τον κόσμο να παραμερίζει. Ο Χέμππερν κατακλύστηκε από ανακούφιση.

Από όσο γνώριζε, πλέον όλοι οι Αμερικανοί τους οποίους σκόπευε

να απομακρύνει βρίσκονταν εκεί – τουλάχιστον όλοι όσοι νωρίτερα είχαν συγκεντρωθεί στο κινηματοθέατρο. Όμως είχε προκληθεί μεγάλη σύγχυση και τους είχε δώσει με καθυστέρηση την εντολή της εκκένωσης, έχοντας εκτιμήσει λανθασμένα την ταχύτητα της φωτιάς. Ο Χέμππερν γνώριζε πως υπήρχε περίπτωση να αφήνε στη στεριά ορισμένους από τους εργαζομένους στις αμερικανικές ιεραποστολές, καθώς είχαν αρνηθεί να υπακούσουν στην εντολή εκκένωσης νωρίτερα μέσα στην ημέρα, πριν ακόμη η φωτιά γιγαντωθεί. Είχε στείλει ναύτες να τους αναζητήσουν, όμως τα μέλη αυτών των ομάδων τελικά είχαν χαθεί στη φωτιά.

Υπήρχε ακόμη ένας Αμερικανός ο οποίος είχε επιλέξει να παραμείνει στη φλεγόμενη πόλη, καταβάλλοντας τιτάνιες προσπάθειες να αντιμετωπίσει τον εφιάλτη που εκτυλισσόταν ολόγυρά του. Ο Έισα Κεντ Τζένινγκς, ένας πρώην μεθοδιστής πάστορας σε πόλεις της πολιτείας της Νέας Υόρκης, βρέθηκε ανάμεσα σε πανικοβλημένους πρόσφυγες στο τέλος του Κε, λίγα μέτρα μακριά από τους Τούρκους στρατιώτες που εμπόδιζαν τη φυγή από τη φωτιά. Ο Τζένινγκς είχε φτάσει στη Σμύρνη μόλις έναν μήνα πριν ως υπάλληλος της ΧΑΝ και η βία και ο πανικός που επικρατούσαν ήταν τρομακτικές νέες εμπειρίες. Ήταν ένας μικρόσωμος, γλυκομίλητος και φιλάσθενος άνθρωπος, του οποίου η δουλειά τα τελευταία χρόνια ήταν η διδασκαλία της Βίβλου και η προσφορά ζεστού καφέ σε στρατιώτες τόσο Αμερικανούς όσο και των Συμμάχων που βρίσκονταν σε αποστολή στην Ευρώπη. Την τελευταία εβδομάδα, έρχοντας αντιμέτωπος με την τραγική κατάσταση στην πόλη, με δική του πρωτοβουλία είχε δημιουργήσει μια σειρά καταφυγίων για γυναίκες πρόσφυγες σε εγκαταλελειμμένες παραθαλάσσιες επαύλεις πλούσιων Ελλήνων και Αρμενίων, που αναγκάστηκαν να τις εγκαταλείψουν όταν ο Τουρκικός Στρατός μπήκε στην πόλη. Πολλές από τις γυναίκες που είχε περιθάψει ήταν έγκυες· άλλες είχαν πέσει θύματα βιασμού και είχαν τραυματιστεί βαριά από στρατιώτες. Τώρα ήταν αποφασισμένος να μείνει μαζί τους παρά τη φωτιά.

Αρκετές ώρες νωρίτερα ο Τζένινγκς είχε επιβιβάσει την οικογένειά του σε μία από τις λέμβους του Πλοιάρχου Χέμππερν για να προχωρήσει η εκκένωση. Παρότι η σύζυγός του θα είχε δυσκολευτεί να τον εντοπίσει μέσα στο πλήθος που είχε συγκεντρωθεί στο Κε, ο Τζένινγκς είχε καταφέρει να διακρίνει μέσα από τους καπνούς το αντιτορπιλικό όπου είχε επιβιβαστεί η οικογένειά του να αποπλέει.

Τα καταφύγια του Τζένινγκς βρίσκονταν στο τέρμα του Κε, γύρω στα οκτακόσια μέτρα βόρεια του κινηματοθέατρου, από όπου ο Χέμππερν είχε επιβιβάσει τους Αμερικανούς πολίτες στο αντιτορπιλικό. Οι νεαροί Αμερικανοί ναύτες που φρουρούσαν τα καταφύγια είχαν

αποχωρήσει. Ο Τζένινγκς μπορούσε να διακρίνει το *Λίτσοφιλντ* μέσα από τους καπνούς, όπως στεκόταν μπροστά σε ένα από τα καταφύγια, και φυσικά μπορούσε να διακρίνει και την πελώρια φωτιά. Οι φλόγες υψώνονταν θεόρατες πάνω από την πόλη και αντανακλούσαν στα νερά του λιμανιού.

Το παρουσιαστικό του Τζένινγκς δεν προϊδέαζε για άνθρωπο με τάση προς ηρωική συμπεριφορά, κι όμως μέσα στις επόμενες ημέρες, δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες που συνέρρεαν στη Σμύρνη μέσα στο φλεγόμενο Κε θα κατέληγαν να του χρωστούν τη ζωή τους.

Καθώς περνούσε κουτσαίνοντας ανάμεσα από τους πρόσφυγες, ο Τζένινγκς δεν έκανε ηρωικές σκέψεις. Ήταν απορροφημένος από το έργο της φροντίδας των ανθρώπων που είχαν προστρέξει κοντά του αναζητώντας προστασία. Εκτός από τις γυναίκες, είχε συγκεντρώσει εκατοντάδες ορφανά παιδιά, πολλά από τα οποία είχαν δει τους γονείς τους να δολοφονούνται από Τούρκους στρατιώτες. Τα παιδιά, καθώς και οι γυναίκες, προσέβλεπαν στον Τζένινγκς προκειμένου να γλιτώσουν από την εφιαλτική φωτιά.

Προτού σβήσει, έχοντας κατακάψει ό,τι συνάντησε στο διάβα της, η φωτιά έμελλε να καταστρέψει 13.100 κτίρια –σπίτια, νοσοκομεία, σχολεία, αποθήκες, επιχειρήσεις, εκκλησίες και εργοστάσια– και να προκαλέσει ζημιές ύψους 250 εκατομμυρίων δολαρίων, δισεκατομμυρίων δολαρίων σε σημερινές ισοτιμίες. Μόνο οι Τουρκικές και οι μικρές Εβραϊκές συνοικίες της πόλης, καθώς και λιγοστά σημεία περιμετρικά θα γλίτωναν από τις φλόγες. Ο αριθμός των νεκρών ουδέποτε καταγράφηκε με βεβαιότητα, παρότι κάποιοι θα μιλούσαν εκείνη τη νύχτα για δεκάδες χιλιάδες.

Πεινασμένος, κουρασμένος, υποφέροντας από φρικτούς πόνους στη σκεβρή ράχη του, ο Τζένινγκς αποσύρθηκε στο καταφύγιο και πέρασε να δει τις γυναίκες που ήταν καθισμένες στα μαρμάρινα και παρκέ πατώματα, ορισμένες σφιχταγκαλιάζοντας νεογέννητα, άλλες τόσο φοβισμένες που είχαν βουβαθεί. Προσευχήθηκε για τη σωτηρία τους, καθώς και για τη δική του.

**ΜΕΡΟΣ
ΠΡΩΤΟ**

Το Τέλος μιας Αυτοκρατορίας

Δεκαετίες μετά την καταστροφή της Σμύρνης, ένας Αμερικανός εβραϊκής καταγωγής έμελλε να εισαγάγει τον όρο «γενοκτονία», προκειμένου να περιγράψει τα όσα τρομερά συνέβησαν στην Τουρκία κατά τη δεκαετία της σφαγής μεταξύ 1912 και 1922.

Ως προς τις προθέσεις και τις μεθόδους της, η γενοκτονία η οποία συντελέστηκε στην Τουρκία αποτέλεσε προάγγελο των ακόμη φρικτότερων γεγονότων που θα σημάδευαν τη συνέχεια εκείνου του τρομερού αιώνα. Ακούστηκε από τα χείλη του Αδόλφου Χίτλερ λίγες μόλις εβδομάδες πριν από την εισβολή στην Πολωνία. «Σκοπός του πολέμου δεν είναι να φτάσει σε προκαθορισμένα σημεία, αλλά να εξοντώσει πλήρως τον εχθρό», δήλωσε στους στρατηγούς του. «Με τον τρόπο αυτό θα εξασφαλίσουμε τον απαραίτητο ζωτικό χώρο που χρειαζόμαστε. Ποιος θυμάται ακόμη στην εποχή μας τους Αρμενίους;»

Αυτό που συχνά περιγράφεται ως Γενοκτονία των Αρμενίων ήταν η σφαγή η οποία στην πράξη επεκτάθηκε και έπληξε σχεδόν όλους τους γηγενείς χριστιανούς της Μικράς Ασίας. Οι Αρμένιοι, λαός αρχαίος που κατοικούσε στην ανατολική και κεντρική Ανατολία από τον 1ο αιώνα π.Χ., είχαν τους περισσότερους θανάτους, σχεδόν 1,5 εκατομμύριο νεκρούς. Οι άνθρωποι αυτοί διώχθηκαν βίαια από τις πόλεις και τα χωριά τους, διαχωρίστηκαν κατά φύλο και ηλικία και στη συνέχεια είτε εκτελέστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες (οι άντρες), είτε εξαναγκάστηκαν σε πεζοπορία (οι γυναίκες και τα παιδιά), καλύπτοντας μεγάλες αποστάσεις και καταλήγοντας να πεθάνουν από την πείνα και την εξάντληση. Τα μονοπάτια του θανάτου, τα οποία ξεκινούσαν από τους αρμενικούς οικισμούς και διέσχιζαν ολόκληρη την Ανατολία, καταλήγοντας στις ερήμους της Συρίας ή του Ιράκ, σπάρθηκαν με τα λείψανα εκατοντάδων χιλιάδων Αρμενίων γυναικόπαιδων. Οι εκτοπισμοί και οι εκτελέσεις Ελλήνων

και Ασσυρίων χριστιανών, που κατά κύριο λόγο σημειώθηκαν αργότερα, πρόσθεσαν περίπου άλλο ενάμισι εκατομμύριο νεκρών. Η δεκαετία των μαζικών σκοτωμών, τους οποίους σχεδίασαν δύο διαδοχικές τουρκικές κυβερνήσεις, αποτέλεσε την πρώτη θρησκευτική και εθνική εκκαθάριση της σύγχρονης εποχής – και το τέλος του Χριστιανισμού πρακτικά στον τόπο όπου είχε ριζώσει αρχικά, στη Μικρά Ασία. Εκεί, στη δυτική Ανατολία, ήταν το μέρος όπου είχαν ιδρυθεί οι πρώτες χριστιανικές εκκλησίες, εκεί όπου είχε ταξιδέψει και ο Απόστολος Παύλος προκειμένου να διαδώσει το μήνυμα του Χριστιανισμού.

Στις μέρες μας, η ιστορία της Σμύρνης έχει παραδοθεί εν πολλοίς στη λήθη. Φαίνεται πως δεν άφησε ισχυρό αποτύπωμα στη συλλογική μνήμη της ανθρωπότητας. Παράξενη εξέλιξη. Η Σμύρνη (καθώς και τα γεγονότα που οδήγησαν στην καταστροφή, καθώς και τα όσα ακολούθησαν αμέσως μετά) περιέχει μαθήματα συναφή με τις τωρινές συγκρούσεις μεταξύ της Δύσης και του Ισλάμ· σχετικά με την πετρελαϊκή διπλωματία· σχετικά με τη δύσκολη ισορροπία μεταξύ εθνικών στρατηγικών συμφερόντων και την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Σμύρνη, λόγω όλων αυτών που συμβολίζει, κανονικά έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται στον ίδιο κατάλογο τοπωνυμίων που επωμίστηκαν το βάρος της Ιστορίας: Σεράγεβο και Μάλτα, ως προς την αποτυχία της διπλωματίας· και Τρεμπλίνκα, Βουσία και Ρουάντα, για την κλίμακα των δολοφονιών. Κάθε ένα από αυτά τα ονόματα είναι ένας τόπος κι ένα μάθημα ιστορίας που περιμένει να ξεδιπλωθεί.

Η ιστορία της Σμύρνης αποτελεί ταυτόχρονα μια απρόσμενη ιστορία διαφόρων αντρών και γυναικών – μια ιστορία φιλοδοξιών και βανυσότητας, δημιουργίας νέων κρατών, εξαιρετικής στρατιωτικής και πολιτικής ηγεσίας, καθώς και απρόσμενου ηρωισμού. Σε όλες αυτές τις καταστάσεις, συμπεριλαμβανομένου και του ηρωισμού, ενδεχομένως ιδιαίτερα του ηρωισμού, οι Ηνωμένες Πολιτείες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο.

Μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία καταλάμβανε αχανείς εκτάσεις, από την Αραβική Χερσόνησο μέχρι τα σύνορα της Αυστρίας, στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Η περίμετρος της σε γενικές γραμμές περιλάμβανε την πλειοψηφία των εδαφών που ονομάζονταν συλλογικά Εγγύς Ανατολή, ενώ ο ηγεμόνας της Αυτοκρατορίας, ο σουλτάνος, θεωρούνταν από τους Σουνίτες υπηκόους του ως χαλίφης του Ισλάμ, δηλαδή διάδοχος του Μωάμεθ επί γης.

Όμως φτάνοντας στο 1900, η άλλοτε κραταιά και φοβερή αυτοκρατορία έφτανε στο τέλος μιας πτωτικής πορείας αιώνων, ταλανιζόμενη από

ανίκανη ηγεσία, διαφθορά και επαναστάσεις λαών τους οποίους είχε καθυποτάξει, συμπεριλαμβανομένων και των χριστιανικών λαών των Βαλκανίων. Στην αυγή του νέου αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θύμιζε ξεχαρβαλωμένη μηχανή, την οποία διοικούσε ένας παρανοϊκός και ανηλεής ηγέτης, ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄. Στη Δύση ήταν γνωστός ως Αιμουσταγής Αμπντούλ (Κόκκινος Σουλτάνος), εξαιτίας των βάνανυσων επιθέσεων σε βάρος των χριστιανών υπηκόων του.

Το 1914, στις αρχές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία συμμάχησε με τη Γερμανία, στο πλαίσιο μυστικής συνθήκης, και ο νέος σουλτάνος, ο Μεχμέτ Ε΄, ο ανεγκέφαλος αδερφός του Αμπντούλ Χαμίτ, κήρυξε τζιχάντ εναντίον των Ευρωπαίων Συμμάχων. Ποντάροντας στην επικράτηση του γερμανικού μιλιταρισμού στον πόλεμο, οι Οθωμανοί ηγέτες ήλπιζαν πως θα αναζωογονούσαν την αυτοκρατορία, θα αποκαθιστούσαν την παλιά τους δόξα και θα ανακτούσαν χαμένα εδάφη στην Ευρώπη.

Κι ενώ ο Μεγάλος Πόλεμος μαινόταν, οι Συμμαχικές δυνάμεις σχεδίαζαν την επαύριον της ήττας της Γερμανίας και των συνεργών της, καθώς και τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την οποία οι Ευρωπαίοι (όπως και οι Ηνωμένες Πολιτείες) θεωρούσαν ως έναν ανηλεή και δεσποτικό αναχρονισμό. Μυστικά, αρχής γενομένης με τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1915 και στη συνέχεια με το Σύμφωνο Σάικς-Πικό το 1916, η Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Ιταλία είχαν αποφασίσει ότι η Οθωμανική πρωτεύουσα, η Κωνσταντινούπολη, θα κατέληγε στον ιστορικό αντίπαλο της Τουρκίας, την Τσαρική Ρωσία και, στη βάση περαιτέρω συμφωνιών καθώς και των μεταβαλλόμενων καταστάσεων του πολέμου όπου η νίκη δεν ήταν βέβαιη, άλλα τμήματα της αυτοκρατορίας θα περνούσαν στη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ελλάδα. Οι Σύμμαχοι σκόπευαν να διατηρήσουν μια μικρή, κεντρική ζώνη της Ανατολίας για το Τουρκικό έθνος. Εφάρμοζαν το παλιό αξίωμα του πολέμου – ουαί τοις ηττημένοις. Βρετανία και Γαλλία διψούσαν ιδιαίτερα για τα τεράστια αποθέματα πετρελαίου που διέθετε η αυτοκρατορία.

Μετά το τέλος του πολέμου, οι νικητές συγκεντρώθηκαν στο Παρίσι τον Ιανουάριο του 1919 προκειμένου να καταλήξουν στους όρους που θα επιβάλλονταν στην ηττημένη Γερμανία καθώς και στους συμμάχους της, την Αυστροουγγαρία, τη Βουλγαρία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για κάθε περίπτωση απαιτούνταν ξεχωριστή συνθήκη. Όμως η είσοδος της Αμερικής στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο άλλαξε τους όρους για τις μελλοντικές ειρηνευτικές διαδικασίες και την κατάπιψη της Τουρκίας. Στο ζήτημα της Οθωμανικής συνθήκης, ο Πρόεδρος Γουίλσον αρνήθηκε να αποδεχτεί την αποικιοκρατική αρπαγή εδαφών που είχε συμφωνηθεί μυστικά από τους Συμμάχους στη διάρκεια

του πολέμου. Αντίθετα, ο Γουίλσον πρότεινε ένα σύστημα εντολών, το οποίο θα μεταφραζόταν σε προσωρινή επιτήρηση εκ μέρους των νικητών των νέων εθνών που θα αναδύονταν μέσα από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα εδάφη που θα τελούσαν αρχικά υπό καθεστώς επιτήρησης (σύμφωνα με το όραμα του Γουίλσον) τελικά θα εξελίσσονταν σε ανεξάρτητες, δημοκρατικές χώρες.

Ο Γουίλσον επιθυμούσε να διατηρήσει την εδαφική ακεραιότητα του πυρήνα της Τουρκίας, αποδίδοντας στη μεταπολεμική Τουρκία το σύνολο της Ανατολίας. Ταυτόχρονα, όμως, επιθυμούσε να παράσχει στις διωκόμενες χριστιανικές μειονότητες της Ανατολίας «μία πλήρως ακαταδίωκτη δυνατότητα αυτόνομης εξέλιξης». Ο ιδεαλισμός του Αμερικανού προέδρου ελάχιστα συμβάδιζε με τη βίαιη όσο και σύνθετη κατάσταση που χαρακτήριζε τη θρησκευτικά διχασμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην προσπάθειά τους να συγκροτήσουν ένα αμιγώς μουσουλμανικό έθνος, οι Τούρκοι είχαν ξεριζώσει και σκοτώσει εκατομμύρια χριστιανών πριν από και κατά τη διάρκεια του πολέμου, και αυτό σκόπευαν να συνεχίσουν να κάνουν μετά τον πόλεμο, την ώρα που οι Σύμμαχοι επιχειρούσαν να συμφωνήσουν τους όρους συνθηκολόγησης για τους ηττημένους Οθωμανούς. Δεν ήταν σαφές το πώς θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί το όραμα του Γουίλσον, που προέβλεπε ασφάλεια και δημοκρατία, εκτός κι αν κάποιο ισχυρό κράτος –κι εδώ τα βλέμματα σχεδόν όλων στράφηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες– αποδεχόταν να αναλάβει την επιτήρηση ολόκληρης της Ανατολίας και αναλάμβανε να τη θέσει υπό την κατοχή του, διαθέτοντας δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες, προκειμένου να περιφρουρήσει τις ζωές των μειονοτικών χριστιανών έως ότου ριζώσει η δημοκρατία και προκύψει μια πολιτισμένη κοινωνία.

Τέσσερις μήνες μετά την έναρξη των διαβουλεύσεων στο Παρίσι, τον Απρίλιο του 1919, ξέσπασε νέα κρίση, η οποία περιέπλεξε δραματικά την κατάσταση για τους Συμμάχους στην Τουρκία και άλλαξε τον ρου της τουρκικής ιστορίας. Όλα ξεκίνησαν με την απαίτηση της Ιταλίας να περάσει στην κατοχή της το Φιούμε, μια πόλη στις ακτές της Αδριατικής, κατοικούμενη στην πλειοψηφία της από Σλάβους, η οποία μέχρι τότε αποτελούσε τμήμα της Αυστροουγγαρίας. Ο Γουίλσον αντέδρασε. Η ιταλική απαίτηση παραβίαζε την αρχή του να χαραχθούν τα εθνικά σύνορα στη βάση της εθνικής ταυτότητας. Η ιταλική αντιπροσωπεία εξανέστη. Τα μέλη της αποχώρησαν, διαισθανόμενα ότι θα απορρίπτονταν και οι προτάσεις της Ιταλίας για τη δυτική Ανατολία, την οποία τους είχε υποσχεθεί μυστικά η Βρετανία στη διάρκεια του πολέμου, οπότε οι Ιταλοί προχώρησαν σε μονομερείς στρατιωτικές ενέργειες, προκειμένου να εξασφαλίσουν τουρκικά εδάφη. Η Ιταλία είχε χάσει εξακόσιες χιλιάδες στρατιώτες στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλε-

μο και ήταν αποφασισμένη να μην επιτρέψει να της στερήσουν το μεριδίό της από τα λάφυρα. Έτσι, αποβίβασε στρατεύματα στις νότιες ακτές της Τουρκίας και έστειλε πολεμικά πλοία στη Σμύρνη. Σκόπευε να καταλάβει τα εδάφη που θεωρούσε ότι είχε κερδίσει επάξια.

Οι ιταλικές ενέργειες εξόργισαν τον Γουίλσον και τον Λόιντ Τζορτζ, τον Βρετανό πρωθυπουργό. Προκειμένου να αποτρέψουν την κατάληψη της Σμύρνης από τους Ιταλούς, αλλά και χωρίς καμία διάθεση να εμπλέξουν τα δικά τους στρατεύματα, οι δύο ηγέτες προσκάλεσαν την Ελλάδα να καταλάβει τη Σμύρνη, προλαβαίνοντας τους Ιταλούς. Οι Έλληνες, εκπροσωπούμενοι από τον χαρισματικό όσο και δυναμικό ηγέτη τους, τον Ελευθέριο Βενιζέλο, είχαν προβάλει πειστικά επιχειρήματα στο Παρίσι πως εκείνοι έπρεπε να πάρουν τη Σμύρνη, δεδομένου του ότι στην περιοχή πλειοψηφούσαν οι ελληνικοί πληθυσμοί. Ο Βενιζέλος υποστήριξε επίσης ότι οι Οθωμανοί χριστιανοί της δυτικής Ανατολίας (κυρίως ελληνικής καταγωγής) είχαν ανάγκη προστασίας απέναντι στις παρενοχλήσεις και τις δολοφονίες που διέπρατταν οι Τούρκοι. Η Ελλάδα ήταν έτοιμη να παράσχει αυτή την προστασία. Ο Βενιζέλος, άλλοτε αντάρτης στον αγώνα εναντίον των Τούρκων στην Κρήτη, ήταν ένας εκλεπτυσμένος όσο και ικανότατος διπλωμάτης, που είχε καταφέρει να γοητεύσει τους Γουίλσον και Λόιντ Τζορτζ. Επιχειρηματολογώντας σχετικά με τα δικαιώματα της Ελλάδας στη Σμύρνη, ο Βενιζέλος υπενθύμισε τη βρετανική υπόσχεση πως η Ελλάδα θα έπρεπε να λάβει την πόλη αυτή ως ανταμοιβή για τη συστράτευσή της με τους Συμμάχους στον πόλεμο εναντίον της Γερμανίας. Ο Βενιζέλος έπεισε. Οι διαπραγματευτές στο Παρίσι έθεσαν τους όρους για την κατάληψη της Σμύρνης από την Ελλάδα: θα ήταν περιορισμένη και υπό όρους, ενώ μέσα σε διάστημα πέντε ετών θα γινόταν δημοψήφισμα προκειμένου να καθοριστεί το μέλλον της πόλης. Τυπικά παρέμενε υπό οθωμανική κυριαρχία.

Η απόφαση να σταλούν ελληνικά στρατεύματα αποδείχτηκε καταστροφική, επιταχύνοντας τη σφαγή των Οθωμανών χριστιανών. Έλληνες και Τούρκοι ήταν προαιώνιοι εχθροί. Η αντιπαλότητά τους είχε καλλιεργηθεί σε τέτοιο βαθμό, εξελισσόμενη μέσα από μια πορεία αιώνων, ώστε η λέξη *εχθροί* φάνταζε φτωχή για να αποδώσει την αμοιβαία απέχθεια.

Οι Έλληνες μισούσαν τους Τούρκους, οι οποίοι διατήρησαν τον ελλαδικό χώρο υπό την κατοχή τους για τετρακόσια χρόνια, και θεωρούσαν τους ελληνικής καταγωγής πληθυσμούς που κατοικούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συμπατριώτες τους καταπιεσμένους και αλύτρωτους πολίτες μιας Μεγάλης Ελλάδας. Στη σκέψη των Ελλήνων η Κωνσταντινούπολη, και όχι η Αθήνα, ήταν το κέντρο του Ελληνιστικού κόσμου και οι Τούρκοι ήταν Ασιάτες βάρβαροι, ενώ η κατάληψη της ελληνικής Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Τούρκους, με την

οποία τερματίστηκε η χιλιετής Βυζαντινή Αυτοκρατορία, παρέμενε ανοιχτή πληγή. Ένα σύμβολο της τουρκικής κατοχής στην Ελλάδα ήταν η τιμωρία με παλούκωμα: η εισχώρηση του πασσάλου από τον προκτό του ανθρώπου και στη συνέχεια η προώθησή του μέσα από το σώμα, ώστε να εξέλθει τελικά ανάμεσα από τον ώμο και τον λαιμό του. Η μέθοδος αυτή αποτέλεσε όπλο τρομοκράτησης στα χέρια των Οθωμανών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο παλουκωμένος άνθρωπος ψιγόταν πάνω από φωτιά. (Η ελληνική λέξη για αυτού του είδους το όργανο είναι *σουβλα*, εξ ου και η ονομασία του φαγητού που αποτελείται από κομμάτια κρέατος περασμένα σε ξύλο, σουβλάκι.)

Οι Τούρκοι, από την πλευρά τους, θεωρούσαν τους Έλληνες πονηρούς και αναξιόπιστους Οθωμανούς υπηκόους, οι οποίοι είχαν κατορθώσει να ανεξαρτητοποιηθούν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1832 με ατιμίες και χάρη στην παρέμβαση της Δύσης. Τα ευρωπαϊκά έθνη που είχαν βοηθήσει την Ελλάδα να επαναστατήσει ήταν οι ίδιοι προβληματικοί «Φράγκοι» που είχαν στείλει στρατιές προκειμένου να απουπάσουν την Ιερουσαλήμ από τους μουσουλμάνους χίλια χρόνια νωρίτερα. (Οι Σταυροφορίες παρέμεναν ανεξίτηλα χαραγμένες στη μουσουλμανική συνείδηση: οι μνήμες παραμένουν άσβεστες σε αυτά τα μέρη του κόσμου.) Οι Έλληνες, σύμφωνα με την τουρκική θεώρηση, διατυμπάνιζαν τον Ελληνισμό τους λες κι ήταν εκείνοι που είχαν εφεύρει τον πολιτισμό, και η κατάσταση επιδεινωνόταν από το γεγονός ότι ήταν χριστιανοί, κατώτερος λαός – *ραγιάδες*, ή αλλιώς πρόβατα. Στην καθομιλουμένη ήταν *γκιαούρηδες*, άπιστοι σκύλοι.

Σταλμένοι στη Σμύρνη από τη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, οι Έλληνες χειρίστηκαν λάθος την απόβαση. Χαρακτηριζόμενοι από λιγοστή πειθαρχία και οδηγούμενοι από έναν φλογερό ντόπιο μητροπολίτη που κυκλοφορούσε κρατώντας τον σταυρό της Ορθοδοξίας, οι Έλληνες στρατιώτες αντέδρασαν υπερβολικά στους πυροβολισμούς που έπεσαν από έναν τουρκικό στρατώνα, πρόκληση η οποία κατά πάσα πιθανότητα είχε σχεδιαστεί από καιρό. Ακολούθησε χάος στην προκυμαία της πόλης και οι Τούρκοι στρατιώτες που αιχμαλωτίστηκαν ξυλοκοπήθηκαν δημόσια. Τόσο εχθρική ήταν η στάση του τοπικού πληθυσμού ελληνικής καταγωγής απέναντι στους Τούρκους στρατιώτες μετά από χρόνια τουρκικής κατοχής, ώστε ένας Βρετανός αξιωματικός περιέγραψε τη σκηνή όπου μια Ελληνίδα κάθισε πάνω από έναν Τούρκο στρατιώτη, τραυματισμένο από ξιφολόγη, και κατούρησε στο στόμα του όταν εκείνος ικέτευε για νερό.

Οι αυστηροί όροι εκχειρίας που είχαν επιβάλει οι Σύμμαχοι με το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου είχαν προκαλέσει ήδη την εκδήλωση αντίστασης από τους Τούρκους. Η απόβαση των Ελλήνων

έθιξε ακόμη περισσότερο την τουρκική τιμή και ενίσχυσε την αντίσταση. Σύντομα ξέσπασε κανονικός πόλεμος μεταξύ της Ελλάδας και του στρατού του επαναστατικού κινήματος Τούρκων εθνικιστών στο εσωτερικό της χώρας, υπό την ηγεσία του τέως Οθωμανού αξιωματικού ονόματι Μουσταφά Κεμάλ. Τούρκοι σε ολόκληρη την Ανατολία συνέρρεαν στο πλευρό του, προκειμένου να πολεμήσουν τους Έλληνες και να αντισταθούν στους Συμμάχους. «Να φυλάξετε τη Σμύρνη στην καρδιά σας», έγραφαν τουρκικά περιβραχιόνια. «Να δακρύζετε μέχρι να δικαιωθεί».

Ο Ελληνικός Στρατός κατέλαβε τη Σμύρνη, όμως η σύνταξη του κειμένου για την Οθωμανική συνθήκη ειρήνευσης σκάλωσε όταν ο Γουίλσον, έχοντας επιστρέψει στη χώρα του, απέτυχε να πείσει την Αμερικανική Γερουσία να εγκρίνει το πακέτο για τη Γερμανική συνθηκολόγηση, το οποίο είχε διαπραγματευτεί στο Παρίσι και το οποίο περιλάμβανε τη συγκρότηση της Κοινωνίας των Εθνών. Οι πολίτες, και ιδίως οι Ρεπουμπλικάνοι στη Γερουσία, δεν ήθελαν να έχουν καμία σχέση με την Κοινωνία των Εθνών και τον διεθνισμό που πρέσβευε ο Γουίλσον. Σιωπηρά, οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες δεν είχαν κηρύξει τον πόλεμο στην Τουρκία παρότι ήταν σύμμαχος της Γερμανίας, αποχώρησαν από τις συζητήσεις για τη συνθήκη ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφήνοντας το έργο αυτό στη Βρετανία, τη Γαλλία και την Ιταλία.

Οι Ευρωπαίοι συνέχισαν καταλήγοντας στο κείμενο μιας συνθήκης που υπογράφηκε στη Γαλλία το 1920, ανοίγοντας τον δρόμο στα αποικιοκρατικά τους σχέδια. Η Συνθήκη των Σεβρών προέβλεπε τη δημιουργία ζωνών επιρροής και την ανάθεση εντολής για τη διοίκηση των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η λογική που τη χαρακτήριζε αποτέλεσε πρόδρομο πολλών καταστάσεων στη Μέση Ανατολή, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Δημιουργήθηκαν τρία εθνικά κράτη από μη τουρκικά τμήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: το Ιράκ και η Παλαιστίνη, υπό βρετανική εντολή, ενώ η Συρία (συμπεριλαμβανομένου του Λιβάνου) βρισκόταν υπό γαλλική. Η Γαλλία εξασφάλιζε τη ζώνη επιρροής στη νοτιοανατολική Ανατολία. Η Ιταλία αποκτούσε ζώνη επιρροής στη νοτιοδυτική Ανατολία. Η Παλαιστινιακή εντολή ενσωμάτωνε τη Βρετανική Διακήρυξη Μπάλφουρ, η οποία προετοίμαζε το έδαφος για μια Εβραϊκή πατρίδα, αν και όχι απαραίτητα για ένα Εβραϊκό κράτος.

Η συνθήκη προέβλεπε επίσης μια ανεξάρτητη Αρμενία, με σκοπό να αποτελέσει ασφαλή πατρίδα για τον κατατρεγμένο Αρμένικο λαό, ενώ δημιουργούσε το Βασίλειο της Χετζάζ, το οποίο αργότερα συνενώθηκε με ένα γειτονικό σουλτανάτο, σχηματίζοντας έτσι τη Σαουδική Αραβία. Η Συνθήκη των Σεβρών περιέκοπτε δραστικά τον Οθωμανικό στρατό, όριζε τα Δαρδανέλια ως διεθνή ουδέτερη ζώνη και απαιτούσε την παροχή εγγυήσεων για την προστασία των χριστιανικών μειονοτήτων, στοι-

χείο το οποίο αποτελούσε δεδηλωμένο στόχο των Συμμάχων στη διάρκεια του πολέμου.

Το τουρκικό εθνικιστικό κίνημα απέρριψε τη Συνθήκη των Σεβρών και ο Κεμάλ κήρυξε νέα τζιχάντ εναντίον των Συμμάχων. Εν τω μεταξύ, ο Κεμάλ είχε ήδη επαναστατήσει ανοιχτά ενάντια στην κυβέρνηση του σουλτάνου. Κάτι ανάλογο θα ήταν να απέρριπτε ένας Γερμανός στρατηγός την αποδοχή εκ μέρους του Βερολίνου της Συνθήκης των Βερσαλλιών, να σχημάτιζε λαϊκό στρατό στη Βαυαρία και να βάδιζε εναντίον των γαλλικών δυνάμεων που κατείχαν τη Ρηνανία. Επρόκειτο για μια εκπληκτική εξέλιξη, την οποία προκάλεσε η αδυναμία της Γαλλίας και της Βρετανίας να υποστηρίξουν τη Συνθήκη των Σεβρών με την απαραίτητη αποφασιστικότητα ώστε να την επιβάλουν. Αποτελούσε ταυτόχρονα μια εκδήλωση των εξαιρετικών ηγετικών ικανοτήτων του Κεμάλ, καθώς και της σθεναρής βούλησης των Τούρκων να μην εκχωρήσουν ούτε σπιθαμή της Ανατολίας στους απίστους, στους Έλληνες και στους Αρμενίους.

Η απουσία συμμαχικών δυνάμεων στην Ανατολία για την υποστήριξη του Ελληνικού Στρατού ή επιβολής της Συνθήκης των Σεβρών οδήγησε στην αύξηση των τουρκικών βαναυσοτήτων σε βάρος των χριστιανικών μειονοτήτων. Οι εκτελέσεις και οι εκτοπισμοί Ελλήνων και Αρμενίων χριστιανών επαναλήφθηκαν με νέα ένταση σε ολόκληρη την Ανατολία. «Τα δύο τρίτα των εκτοπισμένων χριστιανών είναι γυναίκες και παιδιά», ανέφερε ένας Αμερικανός, στέλεχος οργάνωσης ανθρωπιστικής βοήθειας, που ήταν μάρτυρας των πορειών. «Σε όλη τη διαδρομή την οποία κάλυψαν αυτοί οι εκτοπισμένοι επιτρεπόταν στους Τούρκους να επισκέπτονται τα προσφυγικά στρατόπεδα και να επιλέγουν γυναίκες και κοπέλες της αρεσκείας τους για οποιοδήποτε σκοπό». Οι διαδρομές των εκτοπισμένων πληθυσμών, όπως παρατήρησε ο μάρτυράς τους, ήταν «σπαρμένες με πτώματα, τα οποία κατασπαράσσουν σκύλοι, λύκοι, όρνια. Οι Τούρκοι δεν καταβάλλουν την παραμικρή προσπάθεια να θάψουν τους νεκρούς, ούτε επιτρέπεται στους εκτοπισμένους να το κάνουν. Βασικές αιτίες θανάτου είναι ο λιμός, η δυσεντερία, ο τύφος. Οι τουρκικές Αρχές δηλώνουν ανοιχτά ότι συνειδητή πρόθεσή τους είναι η εξόντωση των Ελλήνων και όλες τους οι ενέργειες επιβεβαιώνουν αυτή τη δήλωση».

Ο Ελληνικός Στρατός εμπλεκόταν όλο και βαθύτερα στην Ανατολία, προκειμένου να νικήσει τους εθνικιστές, όμως σύντομα βρέθηκε τελματωμένος σε μια ανελέητη όσο και βίαιη πάλη ανατολικά της Σμύρνης, στα υψίπεδα της ενδοχώρας της Ανατολίας. Κέρδισε κάποιες μάχες, όμως στάθηκε αδύνατο να αποτελειώσει τους εθνικιστές. Η χώρα αποδεικνυόταν αχανής, ενώ η λαϊκή υποστήριξη στους εθνικιστές από τις τάξεις των μουσουλμάνων της Ανατολίας ήταν ιδιαίτερα ισχυρή. Σύντομα ο μοναδικός ουσιαστικός σύμμαχος της Ελλάδας, η Βρετανία, απέ-

συρε την υποστήριξή της, καθιστώντας αναπόφευκτη την τελική ήττα.

Ενθαρρυσμένοι από την αναποφασιστικότητα και τις εσωτερικές διαμάχες στις τάξεις των Συμμάχων, οι εθνικιστές επιτέθηκαν στους Γάλλους, οι οποίοι είχαν καταλάβει τη ζώνη της νότιας Ανατολίας, σύμφωνα με τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών. Μην έχοντας διάθεση να εμπλακούν σε πόλεμο εναντίον των εθνικιστών, οι Γάλλοι αποσύρθηκαν εγκαταλείποντας τους Αρμενίους που είχαν επιστρέψει στην περιοχή στις διαθέσεις των εθνικιστών. Χιλιάδες Αρμένιοι σφαγιάστηκαν. Αρκούμενοι στην κατοχή της Συρίας, οι Γάλλοι διαχώρισαν τη θέση τους από τους Βρετανούς και επί της ουσίας διαπραγματεύτηκαν ξεχωριστή συνθήκη ειρήνης με τους εθνικιστές. Οι εθνικιστές επιτέθηκαν επίσης στην Αρμενία, το νέο κράτος στη βορειοανατολική γωνιά της Ανατολίας. Τόσο οι Σύμμαχοι όσο και οι Ηνωμένες Πολιτείες, που είχαν ενθαρρύνει τη συγκρότηση του Αρμενικού κράτους, απέτυχαν να αντιδράσουν και η ανεξάρτητη Αρμενία εξαφανίστηκε.

Εν τω μεταξύ, ο Ελληνικός Στρατός είχε κατορθώσει να προχωρήσει μαχόμενος προς τα ανατολικά, όμως οι δυνάμεις των εθνικιστών τον σταμάτησαν μόλις δεκαοκτώ χιλιόμετρα έξω από την Άγκυρα το καλοκαίρι του 1921. Ο Ελληνικός Στρατός υποχώρησε στη γραμμή μετώπου κοντά στον Σαγγάριο ποταμό, στις πεδιάδες της Ανατολίας. Οι ελληνικές δυνάμεις ήταν εξουθενωμένες, ενώ η Ελλάδα χρεοκοπημένη και απομονωμένη. Η Ελλάδα ξεκίνησε προετοιμασίες μονομερούς αποχώρησης, όμως η Βρετανία τη συμβούλευε να καθυστερήσει έως ότου συμφωνηθεί εκχειρίδια. Σε μια απέλπιδα προσπάθεια να ενισχύσει τη θέση της, η Ελλάδα κατέστρωσε σχέδια το καλοκαίρι του 1922 να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη, εξέλιξη η οποία θα μετέστρεφε τις στρατιωτικές ισορροπίες υπέρ της, όμως Βρετανία και Γαλλία αντέδρασαν. Ο Ελληνικός Στρατός οδηγήθηκε σε αδιέξοδο.

Κάπως έτσι είχε η κατάσταση μέχρι τα τέλη του καυτού καλοκαιριού του 1922 – ο Ελληνικός Στρατός ήταν εξουθενωμένος, δίχως επιλογές και συμμάχους· οι Τούρκοι εθνικιστές, που ήδη συνέχιζαν τις σφαγές Ελλήνων και Αρμενίων αμάχων, ήταν ξεκούραστοι και διέθεταν άφθονα εφόδια σε όπλα, πυροβόλα και αεροπλάνα, τα οποία τους είχαν προμηθεύσει οι νεοπαγείς φίλοι τους, Ιταλία και Γαλλία, καθώς και έναν νέο παράγοντα που απειλούσε να προκαλέσει προβλήματα στην περιοχή, τις Σοβιετικές Δημοκρατίες. Το σκηνικό είχε στηθεί για τον θρίαμβο των εθνικιστών και την τελευταία, αιματοβαμμένη πράξη. Αυτή θα συντελείτο μέσα στις επόμενες εβδομάδες.

Η Άφιξη ενός Αθώου

Στα μέσα Αυγούστου του 1922, ο Έισα Κεντ Τζένινγκς, ένας σαραντατετράχρονος πάστορας από τα βόρεια της πολιτείας της Νέας Υόρκης, ταξίδευε συνοδευόμενος από τη σύζυγό του και τα τρία τους παιδιά προκειμένου να αναλάβει τα νέα του καθήκοντα ως γραμματέας δραστηριοτήτων νέων στη Χριστιανική Αδελφότητα Νέων, στη Σμύρνη. Όπως στέκονταν μαζί στο κατάστρωμα του ατμόπλοιου, θα μπορούσε να τους περάσει κανείς για οικογένεια ιεραποστόλων που μοιράζει θρησκευτικά φυλλάδια στη γωνιά του δρόμου κάποιας αμερικανικής πόλης – του Σικάγο, της Νέας Υόρκης ή του Κάνσας Σίτι.

Ο Τζένινγκς ήταν ένας μικρόσωμος άντρας, φορούσε γυαλιά με λεπτό μεταλλικό σκελετό και μετά βίας ξεπερνούσε σε ύψος το ένα και πενήντα πέντε. Δεν έστεκε απόλυτα στητός: η ράχη του ήταν κυρτωμένη, αποτέλεσμα της φυματίωσης που τον είχε προσβάλει κατά την τρίτη δεκαετία της ζωής του. Προκειμένου να κρύβει την παραμόρφωσή του, φορούσε πάντοτε κοστούμι με φαρδύ σακάκι, δύο νούμερα μεγαλύτερο του κανονικού, ώστε να μη φαίνεται η καμπούρα στη ράχη του. Ακόμη και τώρα το φορούσε, στη λάβρα του μεσογειακού καλοκαιριού. Είχε ελαφρύ προγούλι, ενώ οι χοντροί φακοί των γυαλιών του έκαναν τα μάτια του να δείχνουν αλλόκοτα μεγεθυμένα, κι έμοιαζε μονίμως χαμογελαστός. «Το χαμόγελο της ΧΑΝ», έλεγαν κάποιοι περιπαικτικά. Το παρουσιαστικό του τον έκανε να μοιάζει με καλικάντζαρο – η συρρίκνωση που του προκάλεσε η ασθένεια, η κλίση του κεφαλιού όποτε στρεφόταν προς έναν ψηλότερο άνθρωπο για να του χαμογελάσει, ο καλοσυνάτος χαρακτήρας του. Έδινε την εντύπωση πως δεν ανήκε ολότελα σε αυτό τον κόσμο. Ο Τζένινγκς είχε μεγαλώσει σε μια θρησκευόμενη οικογένεια, σε ένα αγρόκτημα στα βόρεια της πολιτείας της Νέας Υόρκης, στη νότια όχθη της λίμνης Οντάριο.

Η σύζυγος του Τζένινγκς Έιμι, σαράντα δύο ετών, αποτελούσε υπόδειγμα καθωσπρέπει γυναίκας της εκκλησίας: χωρίστρα στη μέση, τα μαλλιά της σχημάτιζαν δυο κότσους αριστερά και δεξιά του κεφαλιού, όπως όριζε η μόδα της εποχής, αλλά με μια νότα καθωσπρεπισμού του Κατηχητικού, καθώς φορούσε ένα σεμνό φόρεμα, κλειστό γύρω από τον λαιμό, και γυαλιά. Τα παιδιά ήταν δύο αγόρια, ο Έισα Γουίλ και ο Γουίλμπουρ, επίσης διοπτροφόρα, ντυμένα με σακάκια, αν και πιο εφαρμοστά στην περίπτωση τους, καθώς και ένα κορίτσι, η Μπέρθα, με έναν φιόγκο δεμένο πάνω στο κεφάλι.

Αναχωρώντας από την Κωνσταντινούπολη, το ατμόπλοίο τους είχε αφήσει πίσω του τον Βόσπορο, συνεχίζοντας προς τα δυτικά, στη Θάλασσα του Μαρμαρά, τρύπωνε ανάμεσα από τα Δαρδανέλια και έπειτα νότια στο Αιγαίο, κατά μήκος των ακτών της Ανατολίας, εκείνο το μακρύ κεφάλι ρινόκερου που το μετωπιαίο του κέρατο είναι ο ισθμός που συνδέει την Ασία με την Ευρώπη. Αποστολή του Τζένινγκς στη Σμύρνη ήταν να έρθει σε επαφή με αγόρια διαφορετικών θρησκειών και εθνικοτήτων – Έλληνες, Τούρκους, Αρμενίους και Εβραίους – μέσα από διάφορα αθλήματα και υπαίθριες δραστηριότητες, προκειμένου να τους διδάξει την ανεκτικότητα, την υπευθυνότητα και τη χριστιανική αρετή. Ο Τζένινγκς δεν το γνώριζε, όμως προοριζόταν να αναλάβει μια θέση για την οποία δεν τον ήθελαν οι προϊστάμενοί του. Ο διευθυντής της XAN στη Σμύρνη είχε ζητήσει από τα κεντρικά να στείλουν κάποιον άλλο – έναν άνθρωπο που γνώριζε και ήξερε ότι ήταν ευφυής, γυμνασμένος και γοητευτικός· ο υποψήφιος που προτιμούσε είχε υπάρξει μέλος της ομάδας του Πανεπιστημίου του Σίρακιους και πρόεδρος του φοιτητικού συλλόγου. Διέθετε ρωμαλέο σώμα, πράγμα που θα προκάλούσε έντονα θετική εντύπωση στους πιθανούς χορηγούς στη Σμύρνη. Αντ' αυτού, όμως, η XAN Σμύρνης επρόκειτο να υποδεχτεί έναν τύπο με περίεργη εμφάνιση, σκεβρό και θρησκευόμενο, τον οποίο τους έστειλαν τα μεγάλα κεφάλια, εντυπωσιασμένα από το έργο που είχε επιτελέσει στην Τσεχοσλοβακία, όπου είχε διευθύνει τις εγκαταστάσεις της XAN για τέως Τσέχους στρατιώτες, ενώ παράλληλα έτρεχε αθλητικά προγράμματα για αγόρια. «Ο Τζένινγκς διαθέτει άκρως γοητευτική προσωπικότητα», είχε γράψει ο προϊστάμενός του στον διευθυντή της XAN Σμύρνης, θέλοντας να τον παρηγορήσει. Στον Τζένινγκς άρεσε να τραγουδά και να γελάει, πράγμα που τον είχε καταστήσει αγαπητό στους στρατιώτες.

Ακόμη κι αν γνώριζε για τις παρασκηνιακές αντιδράσεις, ο Τζένινγκς ήταν άνθρωπος που δεν προβληματιζόταν ιδιαίτερα από τις συγκαταβατικές απόψεις των άλλων. Παρότι μικρόσωμος, διέθετε ευρύτατο πνεύμα. Όπως θα έγραφε αργότερα, σχετικά με τα προβλή-

ματά του, σε επιστολή προς τον γιο του: «Δεν απελπίζομαι με τις αναπηρίες. Εκτός κι αν ο άνθρωπος έχει ισχνή επιθυμία να τις υπερβεί, αυτές μπορούν να συμβάλλουν στην επιτυχία μας και στην ανάπτυξη ενός ισχυρότερου χαρακτήρα». Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η άγνοια του Τζένινγκς σχετικά με τις βίαιες δυνάμεις που είχαν αρχίσει να συγκλίνουν στον προορισμό του. Αυτό θα μπορούσε να του το συγχωρέσει κανείς: ακόμη και σε αυτό το προχωρημένο στάδιο, ούτε καν η ίδια η Σμύρνη δεν είχε συναίσθηση του κινδύνου που αντιμετώπιζε. Ως συνήθως, η πόλη ήταν απασχολημένη με τη διασκέδασή της.

Εκείνη την καυτή αυγουστιάτικη ημέρα, καθώς το πλοίο του τραβούσε προς τον νότο, με τη Λέσβο να περνά στα δεξιά, ο Τζένινγκς προσέγγιζε τη Σμύρνη κουβαλώντας ένα περήφανο ιστορικό ως ιεραπόστολος, αλλά και μια αδιαφορία για την ασφάλειά του, η οποία ήταν πραγματικά συγκλονιστική. Η Σμύρνη ήταν μια πόλη υπό την κατοχή ενός ξένου στρατού (του Ελληνικού), ο οποίος βρισκόταν σε σκληρό πόλεμο με τον ντόπιο εχθρό (τους Τούρκους εθνικιστές). Κι όμως, να που ένας άνθρωπος με ευαίσθητη υγεία, συνοδευόμενος από μια σύζυγο με ευαίσθητα νεύρα (σύντομα θα πάθαινε νευρικό κλονισμό) και τρία μικρά παιδιά ταξίδευε με προορισμό μια πόλη η οποία απείχε μόλις τριακόσια είκοσι χιλιόμετρα από τα τραχιά υψίπεδα όπου δύο στρατοί –αριθμώντας συνδυαστικά 450.000 άντρες– παρατάσσονταν αντιμετώπι σε ένα άνυδρο και σκληρό τοπίο με φονικές διαθέσεις. Και οι δύο στρατοί είχαν σφυρηλατηθεί μέσα από πεντακόσια χρόνια κατακτήσεων, επαναστάσεων και θρησκευτικού μίσους.

Η έλλειψη επιφυλακτικότητας που χαρακτήριζε τον Τζένινγκς ενδεχομένως να οφειλόταν εν μέρει στην αυτοπεποίθησή του ως Αμερικανού και την πίστη του στον πανάγαθο Θεό. Εν μέρει θα μπορούσε ίσως να οφείλεται στη φήμη της Σμύρνης – ήταν ευρύτατα γνωστή ως μια πόλη μοναδική σε ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς απολάμβανε χρηστή διακυβέρνηση στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου χάρη σε έναν φιλελεύθερο και φιλοδυτικό Τούρκο βαλή, ονόματι Ραχμί Μπέη, και τώρα υπό τη διοίκηση του αυστηρού και δίκαιου Έλληνα κυβερνήτη, του Αριστεΐδη Στεργιάδη. Ακόμη και στη διάρκεια των εκτοπισμών του 1915 και του 1916, οι Αρμένιοι στη Σμύρνη εν πολλοίς είχαν αποφύγει τους εκφοβισμούς και τις διώξεις.

Ο Ελληνικός Στρατός και η δημόσια διοίκηση κρατούσαν γερά τα ηνία της πόλης: στο λιμάνι βρισκόνταν συμμαχικά πολεμικά πλοία. Επίσης, στη Σμύρνη κατοικούσαν αρκετοί Αμερικανοί – υπήρχε εκεί αμερικανικό προξενείο, ιεραποστολικά σχολεία και ορφανοτροφείο, το προσωπικό της Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων και Νεανίδων, καθώς και Αμερικανοί επιχειρηματίες, οι οποίοι αγόραζαν φύλλα καπνού

και πουλούσαν κηροζίνη, ραπτομηχανές, τρακτέρ, αυτοκίνητα, ακόμη και πάγο, τον οποίο παρήγε το εργοστάσιο ενός Αμερικανού αρμένικης καταγωγής. Ο πάγος ήταν περιζήτητος στη Σμύρνη στη διάρκεια εκείνου του σκληρού καλοκαιριού.

Ο Τζένινγκς δε φαινόταν να προβληματίζεται στο ελάχιστο σχετικά με τα όσα τον περίμεναν. Αντίθετα, ανυπομονούσε να αντιμετωπίσει την πρόκληση και απολάμβανε τη μυρωδιά αγγουριού της θάλασσας. Όπως και οι προτεστάντες συμπατριώτες του στην πατρίδα, είχε εμμονή με τη γεωγραφία της Βίβλου και τώρα, καθώς οι καφετιοί λόφοι της Ανατολίας περνούσαν στα αριστερά του πλοίου, ο Τζένινγκς έφτανε σε εκείνους τους άγιους τόπους λες κι ανοίγονταν μπροστά του οι σελίδες του βιβλίου που διάβαζε στο Κατηχητικό.

Ο Τζένινγκς είχε μεγαλώσει σε μια οικογένεια πιστών και πιστών μεθοδιστών ενοριτών. Η οικογενειακή φάρμα βρισκόταν στην αποκαλούμενη «καμένη ζώνη» της Νέας Υόρκης, η οποία ονομαζόταν έτσι επειδή είχε έρθει σε τόσο εντατική επαφή με τη Βίβλο και τους ευαγγελιστές δεκαετίες νωρίτερα, ώστε πλέον δεν υπήρχαν περιθώρια προσέλκυσης νέων πιστών.

Στα τέλη της εφηβείας του, φοιτητής στο Πανεπιστήμιο του Σίρακιουζ, τον Τζένινγκς είχε συνεπάρει ο προτεστάντικος ενθουσιασμός που σημάδεψε με ένταση τους χώρους των αμερικανικών πανεπιστημίων στα τέλη του 19ου αιώνα. Όντας ήδη πιστός μεθοδιστής, ο Τζένινγκς εμπνεύστηκε ακόμη περισσότερο από τη θρησκευτική ζέση στο πανεπιστήμιο κι αυτή διοχετεύτηκε προς το ιεραποστολικό έργο μέσα από το Εθελοντικό Φοιτητικό Κίνημα της ΧΑΝ. Όταν αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις σπουδές του, εξαιτίας έλλειψης χρημάτων, ο Τζένινγκς εγκαταστάθηκε στη γειτονική Γιούτικα, όπου βρήκε δουλειά ως βοηθός γραμματέας αθλητικών δραστηριοτήτων στην τοπική ΧΑΝ. Τον επόμενο χρόνο παντρεύτηκε την Έιμι, η οποία ήταν επίσης πιστή μεθοδίστρια από τον βορρά της πολιτείας. Ο Τζένινγκς πήρε μια καλύτερη θέση, στη ΧΑΝ της Κάρθατζ, στη Νέα Υόρκη, και την ίδια χρονιά η Έιμι έφερε στον κόσμο ένα παιδί, ένα κοριτσάκι, το οποίο ονόμασαν Όρθα και το οποίο πέθανε μετά από λίγο.

Ο Τζένινγκς, είκοσι επτά ετών τότε, προσβλήθηκε από τυφοειδή πυρετό, ανάρρωσε, στη συνέχεια υποτροπίασε και, ασθενής, επέστρεψε στη Γιούτικα. Ταλαιπωρήθηκε στη διάρκεια μιας μακράς και δύσκολης περιόδου ανάρρωσης. Περίπου σε ηλικία τριάντα χρόνων είχε επιχειρήσει και αποτύχει να βγάλει τα προς το ζην ως πάστορας. Είχε υπηρετήσει ως περιοδεύων πάστορας σε εκκλησίες μεθοδιστών σε διάφορους μικρούς αγροτικούς οικισμούς. Τα επόμενα τρία παιδιά του Έιμια και της Έιμι γεννήθηκαν όταν ο Τζένινγκς μετακινείτο από τη μία

ασπρισμένη ξύλινη εκκλησία στην επόμενη, χωρίς ποτέ να καταφέρνει να βγάλει αρκετά, οπότε το 1911 επέστρεψε στον σταθερό μισθό της ΧΑΝ στη Γιούτικα, η οποία ήταν πάντοτε πρόθυμη να τον υποδεχτεί ξανά, και στη συνέχεια πήγε σε μια ακόμη ενορία, στο Ρίτσφιλντ Σπρινγκς, στην πολιτεία της Νέας Υόρκης. Ήταν μια ζωή ασταθής και ανασφαλής, η οποία έφθειρε ακόμη περισσότερο τα νεύρα της Έιμι, όμως κι εκείνη αποδεχόταν το ότι ο Έισα ήταν φτιαγμένος για μια ζωή θρησκευτικής προσφοράς.

Σε κάθε μία από τις θέσεις αυτές ο Τζένινγκς είχε επιδείξει την ειλικρίνεια και τις απλές χριστιανικές αρχές που είχε αποκτήσει από την ανατροφή του, και παρότι παρέμενε πιστός μεθοδιστής, ήταν αρκετά ανατρεπτικός για τα μέτρα της Γιούτικα (και δεδομένου του ότι βρισκόταν σε εξέλιξη η Ποτοαπαγόρευση), ώστε να διακινδυνεύσει να προκαλέσει τη μίνη της Έιμι, καταναλώνοντας μια στο τόσο ένα ποτηράκι λικέρ. Άλλωστε και ο ίδιος ο Χριστός (όπως τους υπενθύμιζε με σκανταλιάρικη διάθεση) δεν έπινε κρασί στο δείπνο; Η Αμερική το 1920 εξακολούθωσε εν πολλοίς να είναι ένα αγροτικό, προτεσταντικό έθνος και ο Τζένινγκς αντανάκλούσε τον αμερικανικό Προτεσταντισμό της εποχής – μια πρακτική θρησκεία, απαλλαγμένη από κάθε μυστήριο, κινητοποιημένη από ένα πνεύμα κοινωνικής αλλαγής, καθορισμένη από την προσωπική σχέση με τον Θεό, τις καλές πράξεις κι ένα καθαρό, λευκό πουκάμισο.

Η Σμύρνη ήταν μία από τις επτά εκκλησίες στο Βιβλίο της Αποκάλυψης, και η σκέψη του παρελθόντος της ενθουσίαζε τον Τζένινγκς. Η Σμύρνη υπήρξε έδρα του Αγίου Πολυκάρπου, ο οποίος είχε διαδώσει τον Χριστιανισμό στο πλευρό του Αγίου Ιωάννη, του τελευταίου από τους δώδεκα αποστόλους του Ιησού. Ο Τζένινγκς μπορούσε να απαγγείλει από μνήμης τα λόγια που είχε γράψει ο Ιωάννης από το γειτονικό νησί της Πάτμου, αναφερόμενος στη Σμύρνη. «Γίνου πιστός μέχρι τον θάνατο και θα σου δώσω το στέφανο της ζωής». Σε μικρή απόσταση νότια της Σμύρνης βρισκόταν η Έφεσος, μία ακόμη από τις επτά θεμελιώτριες εκκλησίες και η αρχαία πόλη όπου η Μαρία, η μητέρα του Ιησού, είχε περάσει τη ζωή της. Ο Απόστολος Παύλος είχε λογομαχήσει με τους κατοίκους της σχετικά με τη λατρεία της Αρτέμιδος και κάποια χρόνια νωρίτερα ο Αντώνιος είχε περάσει εκεί ένα θερμό καλοκαίρι με την Ελληνίδα βασίλισσα της Αιγύπτου, την Κλεοπάτρα. Για τον Τζένινγκς, ο διορισμός στη Σμύρνη αποτελούσε την απάντηση στις προσευχές του – τον έφερε πιο κοντά στο όνειρό του, μια ευκαιρία να αντικρίσει την Ιερουσαλήμ.

Καθώς το ατμόπλοιο του Τζένινγκς προσέγγιζε τον Πελεκάνο, στην είσοδο του λιμανιού της Σμύρνης και ανάδευε τα πρασινογάλαζα νερά,

είδε τη Σμύρνη να σφύζει από ζωή και να λάμπει κατά μήκος της προκυμαίας, το Κε γεμάτο επαύλεις, ξενοδοχεία, καφετέριες, θέατρα και ιδιωτικές λέσχες. Πολλά από τα κτίρια στο Κε ήταν φτιαγμένα από λευκό μάρμαρο κι από τη θάλασσα έμοιαζαν να λαμπυρίζουν σαν κύβοι ζάχαρης κάτω από το έντονο φως του καλοκαιρινού ήλιου. Τα ονόματα κατά μήκος του Κε, όπως θα διαπίστωνε σύντομα ο Τζένινγκς, έμοιαζαν με ύμνο προς τιμήν της χαράς της ζωής που χαρακτήριζε την πόλη: «Καφέ ντε Παρί», «Κλαμπ Ελενί», «Κλαμπ ντε Σαρέρ», «Θέατρο Σμύρνης», ξενοδοχείο «Σπλέντιντ», «Σπόρτινγκ Κλαμπ» και «Κινηματοθέατρο Πατέ».

Κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα, η Σμύρνη υπήρξε η πλουσιότερη και πλέον κοσμοπολίτικη πόλη της ανατολικής Μεσογείου, ένα πολύβουο εμπορικό κέντρο με πληθυσμό που ξεπερνούσε το μισό εκατομμύριο – Τούρκους, Έλληνες, Αρμενίους, Εβραίους και Λεβαντίνους, τις από καιρό εγκατεστημένες και εξαιρετικά εύπορες οικογένειες Ευρωπαίων εμπόρων που είχαν έρθει να αναζητήσουν τις τύχες τους εκεί, κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα. Ήταν μια κυρίως ελληνική πόλη –εκεί κατοικούσαν περισσότεροι Έλληνες από ό,τι στην Αθήνα–, ενώ επίσημες γλώσσες ήταν τα ελληνικά και τα γαλλικά, εμπλουτισμένα με μια δόση τουρκικών, οπότε προέκυπτε η συμρνεϊκή αργκό, την οποία δεν μπορούσαν πάντοτε να καταλάβουν οι Έλληνες της παλιάς Ελλάδας. Ένας Σμυρναίος μπορούσε να ξεκινήσει ένα ανέκδοτο στα ελληνικά και να το ολοκληρώσει στα τουρκικά.

Χτισμένη στο μέσο των ακτών της Μικράς Ασίας, στο σημείο όπου η Τουρκική χερσόνησος συναντά το πλήθος των νησιών του Αιγαίου, η Σμύρνη αποτελούσε ένα πολυεθνικό σύνολο εμπόρων και τολμηρών επιχειρηματιών. Ευλογημένη με ηλιοφάνεια το καλοκαίρι και βροχές τον χειμώνα, η Σμύρνη διέθετε βαθύ λιμάνι και εργατικό πληθυσμό, με ιδιαίτερη έμφαση στο εμπόριο. Στη Σμύρνη, η δουλειά ήταν πάνω από όλα. Στο δυτικό άκρο μιας από τις πλέον ονομαστές εμπορικές οδούς στην ανθρώπινη ιστορία, του Δρόμου του Μεταξιού, η Σμύρνη αποτελούσε πύλη προς τον υπόλοιπο κόσμο για τους αγρότες των οποίων η άριστη και εντατική καλλιέργεια της γης απέδιδε τεράστια ποικιλία φρούτων, λαχανικών, καπνών και φυτικών ινών, κατά μήκος των εύφορων παράκτιων πεδιάδων που ποτίζονταν από ποταμούς με αντίλαλους από την κλασική μυθολογία, τον Μέλη, τον Ερμή και τον Μαϊάνδρο.

Εκείνοι που έζησαν στη Σμύρνη στα καλύτερά της χρόνια τη θυμούνται σαν ένα όνειρο από αύρες αρωματισμένες με λεβάντα, υπαίθρια πάρτι, χορούς και παρασόλια κατά μήκος της προκυμαίας. Η Σμύρνη αποτελούσε εμπορικό κέντρο και λιμάνι, καθώς και ένα είδος πολυε-

θνικής πόλης-κράτους εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· κατακλυζόταν από μαρμαρίνες επαύλεις, φύλλα καπνού και κέικ με παπαρουνόσπορο· ήταν ένα φιλόξενο τραπέζι στρωμένο με σταφύλια, αρνάκι, μελιτζάνες, αγκινάρες, κοκκινόψαρα, χαβιάρι, στρείδια, ρόδια και τυριά· ήταν μια σειρά από πολυσύχναστα τείλοποιεα και καφενέδες· ήταν διπλωμένα κιλίμια ριγμένα πάνω στις ράχες νυσταγμένων καμηνών· ήταν ο ήχος του ανατολίτικου λαούτου, η μυρωδιά του γασσεμιού και η γεύση του γλυκάνισου μέσα στο αγαπημένο τους ποτό, τη ρακή· ήταν ιταλικές όπερες και ελληνικές οπερέτες μαζί με το κάλεσμα του μουεζίνη σε προσευχή και το χτύπημα των ρωσικών καμπανών της Αγίας Φωτεινής. Για τους Έλληνες, η Σμύρνη ήταν πλούτος· για τους Αρμενίους, ήταν πλούτος· για τους Λεβαντίνους Ευρωπαίους, ακόμη μεγαλύτερος πλούτος· για τους Σεφαραδίτες Εβραίους, που είχαν εκδιωχτεί από τα σπίτια τους στην Ιβηρική, από τον Φερδινάνδο και την Ισαβέλλα, ήταν η ασφάλεια εκτός Ισπανίας· και για τους Τούρκους, ήταν η «Γκισούρ Ιζμίρ», η Άπιστη Σμύρνη. Η Σμύρνη ήταν ξόρκι, συναίσθημα και ιδέα, που τελικά δεν κατάφερε να ολοκληρώσει τον κύκλο της πορείας που φιλοδοξούσε προς τη θρησκευτική ανεκτικότητα.

Η Σμύρνη πλούτιζε από τα χαλιά, το μετάξι, τον καπνό, το όπιο, τις σταφίδες, τα αρωματισμένα έλαια και τα σύκα, τα οποία θεωρούνταν τα καλύτερα σε όλο τον κόσμο. Όταν οι Αμερικανοί στην Καλιφόρνια θέλησαν να αναπτύξουν βιομηχανία σύκου, στα τέλη του 19ου αιώνα, ταξίδεψαν στη Σμύρνη προκειμένου να μάθουν τα μυστικά τους. Ανακάλυψαν ότι η καλλιέργεια του σύκου ήταν σύνθετη διαδικασία, που απαιτούσε τη συμμετοχή της σφήκας.

Η πόλη αποτελούσε παράλληλα βασική πηγή τουρκικών καπνών – στην περιοχή καλλιεργούσαν μια περιορισμένη και αρωματική ποικιλία, η οποία εξασφάλιζε υψηλές τιμές πώλησης. Η αμερικανική καπνοβιομηχανία θα ήταν αδύνατο να είχε αναπτυχθεί χωρίς τα τουρκικά καπνά. Τα καπνά της Βιρτζίνιας είχαν βαριά γεύση, οπότε η βιομηχανία, που είχε μόλις αρχίσει να κάνει τα πρώτα της βήματα στις αρχές του 20ού αιώνα, ανέμιξε τουρκικά καπνά με τις ντόπιες ποικιλίες και οι πωλήσεις εκτοξεύτηκαν. Ο Ρ. Τ. Ρέινολντς δημιούργησε ένα νέο τσιγάρο, χαρμάνι με τουρκικά καπνά, το οποίο ονόμασε Camel. Αποτέλεσε την πρώτη εθνική μάρκα τσιγάρου στην Αμερική και μία από τις πρώτες εθνικές μάρκες οποιουδήποτε καταναλωτικού προϊόντος.

Η Σμύρνη ήταν έδρα της Oriental Carpet, του μεγαλύτερου πωλητή ανατολίτικων χαλιών σε όλο τον κόσμο. Η εταιρεία ήταν καρτέλ, δημιουργήμα Λεβαντίνων και Αμερικανών εμπόρων, και ήλεγχε το 90% του εμπορίου ταπήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η εταιρεία αύξησε την τουρκική παραγωγή χαλιών σε εκπληκτικά ύψη, απασχολώ-

ντας περισσότερες από εκατό χιλιάδες γυναίκες ως υφάντριες, που ετοιμάζαν χαλιά σε οικιακούς αργαλειούς. Τέσσερις υφάντριες χρειάζονταν έξι εβδομάδες προκειμένου να ετοιμάσουν ένα χαλί εννέα τετραγωνικών, το οποίο θα πωλείτο στις Ηνωμένες Πολιτείες έναντι 275 δολαρίων, ποσό ίσο περίπου με το μισό των ετήσιων εισοδημάτων ενός Αμερικανού βιομηχανικού εργάτη το 1910. Η εταιρεία πουλούσε τα χαλιά της κατά χιλιάδες σε Λονδίνο, Παρίσι και Νέα Υόρκη. Διέθετε εκθεσιακό χώρο στον αριθμό 160 της Πέμπτης Λεωφόρου στη Νέα Υόρκη και πολλά τουρκικά χαλιά στόλιζαν τα καλύτερα σπίτια στο Μανχάταν.

Ως κέντρο εκλεπτυσμένης πολυτέλειας, η Σμύρνη εξέδιδε δεκάδες εφημερίδες – έντεκα στα ελληνικά, πέντε στα αρμένικα, επτά στα τουρκικά, πέντε στα εβραϊκά και τέσσερις στα γαλλικά. Οι εκδόσεις βιβλίων παρουσίαζαν άνθιση. Η πόλη διέθετε συναυλιακούς χώρους, δεκαεπτά κινηματογράφους, θέατρα, πολυτελή ξενοδοχεία, ιδιωτικές λέσχες με εκτενή μενού, ιστιοδρομίες, εκτάσεις για κνήγι, ιππόδρομο, καθώς και το πρώτο γήπεδο γκολφ στην Εγγύς Ανατολή. Διέθετε επίσης 226 σαλόνι, 24 αποστακτήρια και 465 καφετέριες, οι οποίες συχνά λειτουργούσαν ως μικρές χαρτοπαικτικές λέσχες. Τίποτε δεν άρεσε στους Σμυρναίους περισσότερο από ό,τι ένα στοίχημα. Η πόλη διέθετε πρώτης τάξης ατμοπλοϊκή σύνδεση με το Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη, ένα γαλλικό πολυκατάστημα, ποδοσφαιρικό πρωτάθλημα και γήπεδο. Έστειλε αθλητές στους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες.

Χωρισμένη ανά θρησκεία και εθνότητα, η Σμύρνη ήταν μια πόλη αποτελούμενη από συνοικίες – υπήρχαν η Αρμένικη συνοικία, η Ελληνική συνοικία, η Τουρκική συνοικία, η Εβραϊκή συνοικία καθώς και η Φράγκικη ή Ευρωπαϊκή συνοικία, αν και φτάνοντας στα τέλη του 19ου αιώνα, οι πραγματικά εύποροι Λεβαντίνοι είχαν μετακομίσει σε κάποιο από τα γειτονικά προάστια της πόλης, πλουσιότερο εκ των οποίων ήταν ο Μπουρνόβας, με επαύλεις που συναγωνίζονταν εκείνες των βαρόνων του υποκόσμου στο Νιούπορτ. Το υπηρετικό προσωπικό σε ορισμένα σπίτια Λεβαντίνων ξεπερνούσε σε αριθμό τον πληθυσμό μικρών χωριών. Ένα σημαντικό ποσοστό του πλούτου των Λεβαντίνων είχε προκύψει ως αποτέλεσμα των αποκαλούμενων εκχωρήσεων, δηλαδή ειδικών προνομίων τα οποία είχαν διαπραγματευτεί οι ξένες κυβερνήσεις με τον σουλτάνο, με σκοπό την ενίσχυση του εμπορίου. Ένα από τα προνόμια αυτά ήταν η εξαίρεση από τη φορολόγηση. Ένας σουλτάνος, μάλιστα, αντιμέτωπος με άδεια κρατικά ταμεία, είχε πάρει δάνειο από οικογένεια Λεβαντίνων με έδρα τη Σμύρνη.

Οι κάτοικοι της Σμύρνης είχαν την ευκαιρία να απολαμβάνουν όπερες από την Ιταλία, βαλς από τη Βιέννη, εκπληκτικά τραγουδισμένες ασιατικές μελωδίες στα παραθαλάσσια καμπαρέ ή ανατολίτικους λαϊ-

κούς σκοπούς στα χασισοποτεία και στα μπορντέλα της πόλης. Πάντοτε αισθησιακή, η Σμύρνη λάτρευε το σορμπέ λεμονιού και τα κοινά φορέματα. Η έφεσή της στην ελαφρότητα επισκίαζε ακόμη και τους πλέον φημισμένους γείτονές της στον Λεβάντε. Συγκρινόμενη με τη Σμύρνη, η Αθήνα ήταν ένα ταπεινό χωριό, η Βηρυτός μια ξεχασμένη εσχατιά και η Θεσσαλονίκη μια γερασμένη παραγκούπολη. Ακόμη και η Αλεξάνδρεια –την οποία είχε ιδρύσει ο ακόρεστος νεαρός Μακεδόνας βασιλιάς, ο Μέγας Αλέξανδρος– υστερούσε σε κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα. Ο Σατωμπριάν παρομοίασε τη Σμύρνη με άλλο Παρίσι: ένας Έλληνας στρατιώτης, ανατρέχοντας στο αρχαίο ελληνικό παρελθόν της πόλης καθώς την προσέγγιζε από τη θάλασσα, την περιέγραφε ως «νύμφη της Ιωνίας, πόλη χιλιοτραγουδισμένη».

Η Σμύρνη κατείχε μία ακόμη διάκριση – ήταν η πρώτη πόλη στους Αγίους Τόπους που υποδέχτηκε Αμερικανούς ιεραποστόλους.

Οι πρώτοι δύο ιεραπόστολοι που ορίστηκαν στην Εγγύς Ανατολή αναχώρησαν από τη Βουστόνη το 1819 προκειμένου να προσηλυτίσουν στον Προτεσταντισμό τους κατοίκους της περιοχής – εβραίους, μουσουλμάνους και ορθόδοξους χριστιανούς. Οι δύο νεαροί άντρες, ο Λίβαϊ Πάρσονς και ο Πλίνι Φισκ, στις καρδιές των οποίων έκαιγε με ένταση η φλόγα του ιεραποστολικού πνεύματος της Αμερικής, σταμάτησαν πρώτα στη Σμύρνη, καθοδόν προς την Ιερουσαλήμ. Στόχος τους ήταν η ανάκτηση της Ιερουσαλήμ από τους εβραίους μέσω του προσηλυτισμού τους στον Χριστιανισμό, προϋπόθεση απαραίτητη (όπως αντιλαμβάνονταν εκείνοι τη Βίβλο) για τη Δευτέρα Παρουσία του Χριστού και την αναδιάταξη του κόσμου σύμφωνα με το σχέδιο του Θεού.

Το προσκύνημά τους αιχμαλώτισε τη φαντασία της θρησκευόμενης Αμερικής. Από την αρχή ακόμη, η Αμερική θεωρούσε τον εαυτό της ως μια Νέα Ιερουσαλήμ. (Στην ερημιά του Νέου Κόσμου είχαν φυτρώσει αμέτρητες Χαναάν, Σάλεμ, Γκousέν, Ιεριχώ και Μπέθελ. Στο Μείν, μάλιστα, υπήρχε και μια Γη του Νοντ, ενώ στην Ιντιάνα μια Νινευή και στη Νέα Υόρκη μια Βαβυλώνα.) Ο Πάρσονς και ο Φισκ έστειλαν επιστολές πίσω στην πατρίδα προς δημοσίευση κι αυτές διαβάστηκαν σε μικρές πόλεις σε ολόκληρη την Αμερική. Κάθε βράχος, πηγή, σπηλιά και ξεροπόταμος των Αγίων Τόπων ασκούσε ιδιαίτερη γοητεία στους Αμερικανούς. Ένας ισχυρός δεσμός σχηματίστηκε μεταξύ Αμερικής και Εγγύς Ανατολής. Το ταξίδι των δύο ιεραποστόλων διαμόρφωσε τη στάση των Αμερικανών έναντι της Εγγύς Ανατολής για έναν ολόκληρο αιώνα, ενώ άσκησε σημαντική επίδραση και στη διαμόρφωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Κανείς Αμερικανός Πρόεδρος –ούτε καν η προσωποποίηση του απομονωτισμού, ο Γουόρεν Τ. Χάρντινγκ– δε θα μπορούσε να την αγνοήσει.

Ο Πάρσονς και ο Φισκ αποτέλεσαν τους πιονέρους, αν και με τον καιρό η αποστολή τους άλλαξε προσανατολισμό και από τον προσηλυτισμό πέρασε στην προσφορά μέσω σχολείων, ορφανοτροφείων και νοσοκομείων. Πολλοί άντρες, και στην πορεία τους γυναίκες, κάποιες μόνες και άλλες έχοντας γυναίκες συνταξιδιώτισσες, έμελλε να ακολουθήσουν, διατρέχοντας κινδύνους και με ιδιαίτερο προσωπικό κόστος. Ο Τζένινγκς πατούσε γερά πάνω σε εκείνη την παράδοση.

Καθώς ο Τζένινγκς πλησίαζε στην πόλη, το βλέμμα του εστίασε στο Κε, από βορρά προς νότο, παρατηρώντας τις επιβλητικές κατοικίες, τα ξενοδοχεία και τα θέατρα, μέχρι τη μεγάλη Αποβάθρα του Τελωνείου και το πλήθος από καΐκια και φορηγίδες. Εκεί εντόπισε μια μεγάλη σειρά από τούβλινες αποθήκες, ανταλλακτήρια, τράπεζες και εκτελωνιστικά γραφεία. Πίσω από εκείνα τα κτίρια, και ελαφρώς προς τον νότο, ξεπρόβαλλαν μιναρέδες, σαν λευκά κεριά σκαρφαλωμένα σε μια απότομη πλαγιά. Φανέρωναν τη θέση της Τουρκικής συνοικίας, μιας πυκνής γειτονιάς την οποία διέτρεχαν στενοί δρόμοι και σοκάκια, ενώ εκεί υπήρχε κι ένα παζάρι, το οποίο σκιαζόταν από πανιά τεντωμένα ανάμεσα σε πασσάλους και κτίρια, καθώς και στοιβαγμένα, ασβεστωμένα σπίτια, που στον επάνω όροφο διέθεταν μεγάλα, τοξωτά παράθυρα.

Ο Τζένινγκς και η οικογένειά του αποβιβάστηκαν στην Αποβάθρα των Διαβατηρίων, περίπου στα μισά του ατελείωτου Κε.

Οι νεοφερμένοι βρέθηκαν στριμωγμένοι ανάμεσα σε Τούρκους αχθοφόρους, στοίβες κιβωτίων και εκατοντάδες ακόμη επιβάτες, ορισμένοι εκ των οποίων, όπως και η οικογένεια Τζένινγκς, μόλις είχαν φτάσει, ενώ άλλοι αναχωρούσαν με προορισμό την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη, την Αλεξάνδρεια ή τη Βηρυτό. Οι Τούρκοι λιμενεργάτες –*χαμάληδες* στα τουρκικά– κουβαλούσαν πελώρια φορτία στις ράχες τους, πιάνα ολόκληρα ή μια ντουζίνα καρέκλες. Η προκυμαία κατακλυζόταν από ανθρώπους που έσπρωχναν, σήκωναν, φόρτωναν ή απλά χασομερούσαν, κι ολόγυρα κυκλοφορούσαν ζώα – γάτες, γαϊδούρια, άλογα και καμήλες. Οι καμήλες, που έμοιαζαν κάπως μεθυσμένες, έτσι όπως δίπλωναν τα πόδια τους, έρχονταν συχνά στην πόλη, πιασμένες η μία από την ουρά της άλλης, με ένα γαϊδουράκι να προχωρά πρώτο, φορτωμένες εμπορεύματα, από χαλιά μέχρι μπαχαρικά, φερμένα από τα άνυδρα υψίπεδα της Ανατολίας.

Έλληνες στρατιώτες φρουρούσαν την προβλήτα και τα σημαντικά κτίρια. Άλλοι στρατιώτες κινούνταν κατά μήκος της προκυμαίας ή κάθονταν σε καρέκλες γύρω από τα τραπεζάκια με τις τσίγκινες επιφάνειες μπροστά από τους πολυάριθμους καφενέδες. Παρά τη στρατιωτική παρουσία,

η ατμόσφαιρα ήταν χαλαρή, ευχάριστη και έμοιαζε ξένοιαστη. Η πόλη άστραφτε στα μάτια του Τζένινγκς και φάνταζε ασφαλής όσο και ήσυχη.

Ο Έρνεστ Ότο Τζέικομπ, διευθυντής της ΧΑΝ Σμύρνης, υποδέχτηκε τον Τζένινγκς στην αποβάθρα. (Ο τύποις διευθυντής της ΧΑΝ Σμύρνης βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, σε διακοπές.) Ο Τζέικομπ ήταν τριάντα έξι ετών· είχε σοβαρό βλέμμα και σμιχτά μάτια, ενώ οι αρχές φαλάκρας τόνιζαν ένα πλατύ, λείο μέτωπο. Η σταδιοδρομία του στην οργάνωση εξελισσόταν τάχιστα, αν και πρόσφατα ένας από τους ηγέτες της είχε διακρίνει στο πρόσωπό του μια τάση να αντιδρά στη συνεργασία – ενδεχομένως λόγω μιας ανησυχητικής ροπής προς τον ναρκισσισμό. Η ΧΑΝ είχε στείλει τον Τζέικομπ στη Σμύρνη προκειμένου να δώσει ώθηση στο παράρτημα, που μετρούσε ήδη τρία χρόνια λειτουργίας και να το κινητοποιήσει, και ο Τζέικομπ ήταν εκείνος που είχε αντιδράσει στον διορισμό του Τζένινγκς στη Σμύρνη. Ο Τζέικομπ αποτελούσε χαρακτηριστικό παράδειγμα στελέχους της ΧΑΝ εκείνης της εποχής – ήταν μορφωμένος, αφοσιωμένος στην αναμόρφωση μέσω των χριστιανικών αξιών, μοντέρνος στην προσέγγισή του, γεμάτος φιλοδοξίες και ζωντάνια. Δεν έχει καταγραφεί κάπου η έκφραση του Τζέικομπ την ώρα που ο μικρόσωμος καμπούρης αποβιβαζόταν, ερχόμενος να αναλάβει καθήκοντα γραμματέα δραστηριοτήτων για τους νέους. Ο Τζένινγκς τέντωσε τον λαιμό του προς το πλάι για να κοιτάξει μέσα από τα χοντρά γυαλιά του τον κατά πολύ ψηλότερό του Τζέικομπ. Του έσφιξε το χέρι και χαμογέλασε.

Η ΧΑΝ είχε κανονίσει να εγκατασταθεί ο Τζένινγκς με την οικογένειά του σε ένα σπίτι κοντά στις εγκαταστάσεις του Αμερικανικού Διεθνούς Κολεγίου, μιας προπαρασκευαστικής σχολής για αγόρια στο παρακείμενο προάστιο του Παραδείσου, που είχε πάρει το όνομά του λόγω της πληθώρας λουλουδιών. Τα υπάρχοντα της οικογένειας, τα οποία στην πλειοψηφία τους περιείχονταν σε ένα μεγάλο μπαούλο, φορτώθηκαν για να τους ακολουθήσουν στη διαδρομή των οκτώ χιλιομέτρων, η οποία θα οδηγούσε την οικογένεια κατά μήκος του Κε και στη συνέχεια (στριβώντας δεξιά, με κατεύθυνση προς τα ανατολικά) μέσα από τις Ελληνικές και τις Αρμένικες γειτονίες της Σμύρνης, προτού κατευθυνθούν νότια, διασχίζοντας τους άνυδρους λόφους όπου υψώνονταν κυπαρίσσια, καταλήγοντας στον αμερικανικό θύλακα του Παραδείσου. Καθώς παρατηρούσε ολόγυρα το νέο περιβάλλον, ο Τζένινγκς ανυπομονούσε να τακτοποιήσει την οικογένειά του και να πιάσει δουλειά. Ζαρωμένοι από τη λάβρα αλλά εντυπωσιασμένοι από το εξωτικό τοπίο ολόγυρά τους, ο Τζένινγκς και η οικογένειά του ξεκίνησαν με προορισμό τον Παράδεισο.

Η Αρχή του Τέλους

Το πρωί της 26ης Αυγούστου 1922, τριακόσια είκοσι χιλιάδες στρατιωτικά στοιχεία ανατολικά της Σμύρνης, ο Μουσταφά Κεμάλ, ανώτατος στρατιωτικός διοικητής του Τουρκικού εθνικιστικού στρατού, έφερε τα κιάλια στα μάτια του και κατόπτευσε τους λόφους στα βόρεια και δυτικά του πέτρινου καταφυγίου μέσα στο οποίο ήταν γονατισμένος.

Βρισκόταν στην κορυφή του Κοτσάτεπε, του βουνού ύψους 1.890 μέτρων που βλέπει προς το Αφιόν Καραχισάρ, αρχαία πόλη των Χετταίων, κόμβο δύο μεγάλων σιδηροδρομικών γραμμών και προωθημένη θέση του Ελληνικού Στρατού. Το πρώτο φως της ημέρας μόλις είχε αρχίσει να φωτίζει τον ανατολικό ορίζοντα, αφήνοντας να φανούν οι γυμνοί λόφοι και οι κοιλάδες των δυτικών υψιπέδων της Ανατολίας, που φαίνονταν να εκτείνονται σαν καφεκίτρινα κύματα προς τα δυτικά. Ήταν ακόμη σκοτεινά, όμως τα στρατιωτικά κιάλια συγκέντρωναν το λιγοστό φως πριν ακόμη χαράξει κι έτσι ο Κεμάλ μπορούσε να διακρίνει τις πλαγιές, τα βράχια και τις θέσεις των Ελλήνων. Επικρατούσε απόλυτη ακινησία, με μόνη εξαίρεση το βραδύ σύρσιμο μιας χελώνας κάπου στο βουνό και το κελάηδημα ενός πουλιού καθώς σίμωνε η μέρα. Οι περισσότεροι Έλληνες στρατιώτες κοιμόντουσαν στις σκιές και στα αναχώματά τους, αν και μερικοί επέστρεφαν από έναν χορό στο Αφιόν, το οποίο βρισκόταν πίσω από τις γραμμές τους.

Μαζί με τον Κεμάλ βρισκόταν οι πασάδες Φεβζί, Ισμέτ και Νουρεντίν, ο πυρήνας της διοίκησης του στρατού του. Ο Φεβζί, ο εθνικιστής Υπουργός Άμυνας, ήταν το σταθερό τιμόνι του στρατεύματος: έμπειρος, συντηρητικός, με φαρδύ στέρνο και πυκνό μουστάκι, ήταν πιστός μουσουλμάνος. Απάγγελε στίχους του Κορανίου στους στρατιώτες του, στο πεδίο της μάχης. Ο Ισμέτ ήταν αρχηγός του γενικού επιτελείου και ο πλέον στενός συνεργάτης του Κεμάλ, άριστος γνώστης των τακτικών

ελιγμών, με νεανική όψη και σχετικά όψιμος υποστηρικτής των εθνικιστών, πάντοτε ανήσυχος, αλλά καλά προετοιμασμένος. Τέλος, ο Νουρεντίν, διοικητής της Πρώτης Στρατιάς, γενειοφόρος, αιμοδιψής μάστιγα Ελλήνων, Αρμενίων και Κούρδων.

Στο ημίφως, παραταγμένη κάτω από τον Κεμάλ, στις κατηφορικές πλαγιές δεξιά και αριστερά του, βρισκόταν η Τουρκική Πρώτη Στρατιά, έτοιμη να εξαπολύσει επίθεση. Κρυφά, ο Κεμάλ είχε αποχωρήσει από το αρχηγείο του στην Άγκυρα εννέα ημέρες νωρίτερα και, ταξιδεύοντας νύχτα, είχε φτάσει στο Κοτσάτεπε. Ο Κεμάλ ήταν σαράντα ενός ετών και ήδη του είχε δοθεί ο τιμητικότερος τίτλος του «Γαζή», του μουσουλμάνου πολεμιστή. Είχε μια μικρογραφία του Κορανίου γύρω από τον λαιμό του, παρότι δεν ήταν καθόλου θρησκευόμενος. Θεωρούσε πως η θρησκεία απευθυνόταν στις γριές γυναίκες, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά δεισιδαιμονίες. Είχε σχηματίσει μια ιδιαίτερη κοσμοθεωρία, αντλώντας στοιχεία από τη Γαλλική Επανάσταση, τον μιλιταρισμό της Πρωσίας, την ποίηση της Τουρκίας και τους καφενέδες και τα μπορντέλα της Θεσσαλονίκης.

Μεταξύ των ποιητών που είχε απομνημονεύσει στα νιάτα του, συγκαταλεγόταν και ο Ναμίκ Κεμάλ, ο Οθωμανός πατριώτης.

Είμαστε Οθωμανοί,
Γενιά ευγενική,
Φυλή ευγενική.
Ζυμωμένοι βαθιά
Από το αίμα
Του πάθους.

Ο Κεμάλ ήταν μικρόσωμος, νευρώδης, γαλανομάτης, με έντονα ζυγωματικά και ανοιχτόχρωμη επιδερμίδα. Πάντοτε πρόσεχε την εμφάνισή του, φορούσε μαύρες μπότες ως το γόνατο, παντελόνι ιππασίας, χακί σακάκι και το καπέλο των Τούρκων αξιωματικών, ένα καλπάκι από μαύρη προβιά. Ο Ρόμπερτ Σ. Νταν, Αμερικανός αξιωματικός της αντικατασκοπείας που τον είχε συναντήσει στην Άγκυρα το 1920, ανέφερε πως στην αρχή ο Κεμάλ του έδωσε την εντύπωση ενός «καλά εκπαιδευμένου, ανώτερου σερβιτόρου». Σε εκείνη τη συνάντηση, ο Κεμάλ ήταν κομψά ντυμένος, με σκούρο μπλε κοστούμι, λευκό πικέ πουκάμισο και μαύρο παπιγιόν, ενώ τα ξανθά μαλλιά του ήταν χτενισμένα προς τα πίσω, όπως συνήθιζαν οι φοιτητές της εποχής. Καθώς μιλούσε ο Κεμάλ, η αρχική εντύπωση του Νταν μεταβλήθηκε. «Ολόκληρο το πρόσωπο ήταν ευαίσθητο παρά εγκεφαλικό, διακριτικό και ευμετάβλητο παρά καταπιεστικό. Διαισθάνθηκα αμέσως τη δύναμη της συγκέντρω-

σής του, τον ανελέητο χαρακτήρα του». Ως στρατιωτικός διοικητής, ο Κεμάλ ντυνόταν απέριπτα. Το καλπάκι του, το τραχύ καπέλο που φορούσαν οι πολεμιστές της Ανατολίας, αποτελούσε ισχυρό σύμβολο της ταύτισής του με τον λαό. Κέρδιζε μάχες συνδυάζοντας τη θέλησή του με την ισλαμική πίστη και την αντοχή των λαϊκών στρατιωτών του.

Ο Κεμάλ είχε αποφασίσει να συγκεντρώσει τις δυνάμεις του ώστε να εξαπολύσει σαρωτική επίθεση στο Αφιόν Καραχισάρ, στρατηγική η οποία (εφόσον στεφόταν με επιτυχία) θα απέκοπτε τον Ελληνικό Στρατό από τη σιδηροδρομική γραμμή που τον συνέδεε με τη βάση του στη Σμύρνη, θα διέκοπτε την τροφοδοσία του και θα εμπόδιζε την υποχώρησή του. Ήταν μια απόφαση ριψοκίνδυνη και οι στρατηγοί του είχαν επιχειρήσει να τον μεταπεισουν. Σε περίπτωση αποτυχίας, είχαν πει στον Κεμάλ, ο στρατός τους ενδεχομένως να ήταν τελειωμένος. Ο Κεμάλ εμπιστευόταν το ένστικτό του, το οποίο μέχρι στιγμής είχε αποδειχτεί αλάνθαστο. Επέλεξε να πλήξει το ισχυρότερο σημείο των ελληνικών γραμμών, ποντάροντας στον παράγοντα του αιφνιδιασμού και στη σφοδρότητα της επίθεσης, προκειμένου να επικρατήσει. Οι ελληνικές γραμμές είχαν επεκταθεί επικίνδυνα, σχηματίζοντας ένα μέτωπο έκτασης σχεδόν πεντακοσίων χιλιομέτρων, το οποίο κρατούσαν κουρασμένα αλλά έμπειρα στρατεύματα, ξεκινώντας από τη Θάλασσα του Μαρομαρά στον βορρά μέχρι το λιμάνι της Εφέσου, στις ακτές του Αιγαίου, στον νότο.

Λίγες μόλις εβδομάδες νωρίτερα, Βρετανοί αξιωματικοί είχαν επισκεφτεί τις ελληνικές γραμμές και στην αναφορά τους έκαναν λόγο για ισχυρές και αξιόμαχες άμυνες. Σε έκθεση της αντικατασκοπείας αναφερόταν (προφητικά) ότι οι Έλληνες ήταν άριστοι επιτιθέμενοι, «δυνατοί, δραστήριοι και ανθεκτικοί, ανυπόμονοι να συμπλακούν εκ του σύνεγγυς με τον εχθρό. Αυτή η ανυπομονησία τους, όμως, καθιστά τον συντονισμό των ενεργειών τους δυσχερή».

Οι δυνάμεις κατά μήκος όλου του μετώπου ήταν ισοδύναμες: οι Έλληνες διέθεταν 225.000 άντρες και πλεονεκτούσαν σε πολυβόλα, ελαφρά πυροβόλα και μηχανοκίνητα μεταφορικά μέσα. Οι Τούρκοι είχαν 208.000 άντρες και πλεονεκτούσαν στο ιππικό και στα βαριά πυροβόλα. Οι Έλληνες είχαν τους Εύζωνες, το επίλεκτο σώμα ορεινών μαχητών με την παραδοσιακή στολή του μάλλινου καλσόν και της πτυχωτής φουστανέλας (400 πτυχώσεις, μία για κάθε χρόνο της τουρκικής κατοχής της Ελλάδας, ξεκινώντας από τον 15ο αιώνα), πονκάμισο με φαρδιά μανίκια και τσαρούχια. Ήταν οπλισμένοι με τυφέκια Mauser και ξιφίδια.*

* Ο χαρακτήρας στο διήγημα του Έρνεστ Χέμινγουεϊ *Τα Χιόνια του Κιλμάντζαρο* αναφέρει ότι ήταν η πρώτη φορά που είχε δει «νεκρούς άντρες ντυμένους με λευ-

Ο Τουρκικός Στρατός διέθετε ιππικό αποτελούμενο από ικανούς καβαλάρηδες που επιτίθεντο οπλισμένοι με μακριά, κυρτά ξίφη και αιχμηρές λόγχες, καθώς και πεζικό εξοπλισμένο με ένα ανάκατο σύνολο γερμανικών, γαλλικών, ιταλικών και ρωσικών τυφεκίων.

Οι Τούρκοι διέθεταν το πλεονέκτημα σε επίπεδο διοίκησης: είχαν τον Κεμάλ.

Οι στρατιώτες του Κεμάλ, πιστοί μουσουλμάνοι, τον λάτρευαν· ορισμένοι θεωρούσαν ότι ήταν αδύνατο να σκοτωθεί στο πεδίο της μάχης. Ενδεχομένως να το πίστευε και ο ίδιος. Πουθενά αλλού δεν είχε καταδειχτεί με χαρακτηριστικότερο τρόπο το θάρρος, η ευφυΐα και η αποφασιστικότητά του από ό,τι στην Καλλίπολη, όπου είχε συμβάλει στη συντριπτική ήττα των βρετανικών δυνάμεων στις αρχές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Στην Καλλίπολη είχε φτιάξει τη φήμη του. Επιδιώκοντας στη διάρκεια εκείνου του πρώτου χρόνου του Μεγάλου Πολέμου να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη και να υποχρεώσουν να στραφούν προς τα εκεί τα τουρκικά στρατεύματα τα οποία απειλούσαν τον σύμμαχό τους, την Τσαρική Ρωσία, οι Βρετανοί είχαν επιχειρήσει απόβαση ώστε να καταλάβουν τη δυτική χερσόνησο πάνω στα Δαρδανέλια. Οι συγκρούσεις είχαν διαρκέσει εννέα μήνες, αποδείχτηκαν καταστροφική για τους Συμμάχους, οι οποίοι μέτρησαν 120.000 νεκρούς. Εξαιτίας της αποτυχίας, ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, εμπνευστής της εκστρατείας, είχε χάσει τη θέση του ως Πρώτος Λόρδος του Ναυαρχείου.

Στο ξεκίνημα της μάχης τον Απρίλιο του 1915, οι Βρετανοί είχαν αποβιβάσει στρατεύματα σε δύο ακτές της Καλλίπολης. Οι τουρκικές δυνάμεις, υπό τη διοίκηση του Γερμανού στρατηγού Λίμαν φον Σάντερς, είχαν πάρει θέσεις κατά μήκος της ογδόντα χιλιομέτρων ορεινής χερσονήσου, αναμένοντας επίθεση, χωρίς όμως να έχουν σαφή εικόνα πού θα εκδηλωνόταν αυτή. Ο Κεμάλ είχε υπό τις διαταγές του μια μεραρχία που περιέμενε τις εφεδρείες ώστε να μετακινηθεί τάχιστα για να ενισχύσει τις τουρκικές δυνάμεις που θα επιχειρούσαν να αποκρούσουν τις βρετανικές αποβατικές δυνάμεις. Ο Κεμάλ είχε πληροφορηθεί την τοποθεσία της βρετανικής απόβασης λίγο μετά την εκδήλωσή της και αμέσως, με δική του πρωτοβουλία, κινητοποίησε τις δυ-

κές φούστες μπαλέτου και κυρτά παπούτσια με φούντες στις άκρες». Το έργο του Έρνεστ Χέμινγκουэй βρίθκει αναφορών στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο, παρότι ο συγγραφέας έφτασε στην Τουρκία όταν ο πόλεμος είχε πια τελειώσει, τέλη Σεπτεμβρίου του 1922, ενώ ακόμη και τότε πέρασε τον περισσότερο χρόνο του σε ένα δωμάτιο ξενοδοχείου, έχοντας νοσήσει από ελονοσία. Ο απόηχος του Ελληνοτουρκικού Πολέμου έχτισε τη σταδιοδρομία του Χέμινγκουэй ως ανταποκριτή εφημερίδας και επηρέασε το έργο του για το υπόλοιπο της ζωής του.

νάμεις του ώστε να αντιμετωπίσουν τον εχθρό. Διασχίζοντας το τραχύ και ακανθώδες τοπίο με προορισμό το σημείο της απόβασης, ο Κεμάλ, προπορευόμενος με τη συνοδεία μικρής ομάδας ώστε να κινείται γρήγορα, συνάντησε ένα σύνταγμα Τούρκων στρατιωτών που είχε τραπεί σε φυγή. «Τι κάνετε;» ρώτησε. Είχαν ξεμείνει από πυρομαχικά, απάντησαν, και υποχωρούσαν έναντι των Βρετανών που προωθούσαν τις θέσεις τους. Ο Κεμάλ τους διέταξε να πέσουν κάτω και να μείνουν στις θέσεις τους. Τους είπε πως θα μπορούσαν να πολεμήσουν με ξιφολόγους. «Δε σας διατάζω να επιτεθείτε. Σας διατάζω να πεθάνετε. Μέχρι να πεθάνουμε όλοι εμείς, προλαβαίνουν να έρθουν άλλα στρατεύματα και διοικητές για να πάρουν τις θέσεις μας». Βλέποντας τους Τούρκους να σταματούν την υποχώρησή τους πίσω από τα βράχια και τους χαμηλούς θάμνους στη λοφοπλαγιά, οι βρετανικές δυνάμεις –στρατιώτες από την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία– για κάποιο λόγο σταμάτησαν και ξάπλωσαν κάτω. Η παύση αυτή έδωσε στον Κεμάλ χρόνο ώστε να φέρει εκεί την υπόλοιπη μεραρχία του. Στο τέλος, ελάχιστοι επέζησαν από εκείνο το τουρκικό σύνταγμα, όμως οι διαταγές του Κεμάλ που σταμάτησε την υποχώρηση επέτρεψαν στην Τουρκία να διατηρήσει τον έλεγχο της Καλλίπολης.

Τώρα, επτά χρόνια αργότερα, στην ενδοχώρα της Ανατολίας, ο Κεμάλ είχε δώσει εντολή για πρωινή επίθεση. Αυτή τη φορά ήταν ο δικός του στρατός εκείνος που έπρεπε να επιχειρήσει ανηφορική έφοδο. Οι Τούρκοι στρατιώτες ακόνιζαν τις ξιφολόγους τους, γέμιζαν τους τελαμώνες τους και προσεύχονταν στον Αλλάχ. Ο Κεμάλ είχε διατάξει το πεζικό της Τουρκικής Πρώτης Στρατιάς να κινηθεί αθόρυβα στο σκοτάδι και να φτάσει σε απόσταση λίγων εκατοντάδων μέτρων από τις ελληνικές γραμμές.

Στη διάρκεια των προηγούμενων εβδομάδων, ο Κεμάλ είχε μεταφέρει κάτω από άκρα μυστικότητα δυνάμεις από τον βορρά σε αυτό το σημείο, μετακινώντας τις νύχτα, κρύβοντάς τις κάτω από δέντρα ώστε να μην εντοπίζονται από τα ελληνικά αναγνωριστικά αεροσκάφη. Αυτή τη στιγμή, στην περιοχή γύρω από το Αφιόν Καραχισάρ, οι Έλληνες δε γνώριζαν ότι υστερούσαν αριθμητικά, σε αναλογία τρεις προς ένα. Στριζόμενοι σε πληροφορίες από ιδιώτες Βρετανούς, οι Έλληνες περίμεναν επίθεση στον βορρά, κοντά στο Εσκί-Σεχίρ, εκεί όπου ο Κεμάλ είχε δώσει διαταγή να ανάβουν κάθε νύχτα φωτιές, ώστε να δημιουργείται η ψευδαίσθηση συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού τουρκικών στρατευμάτων.

Η τουρκική επίθεση επρόκειτο να είναι μια συντριπτική και ματωμένη έφοδος. Οι Έλληνες διέθεταν οχυρά στις κορυφογραμμές βόρεια και δυτικά του σημείου, γεγονός που τους πρόσφερε τον έλεγχο

των απότομων πλαγιών, της κοιλάδας και της πόλης από κάτω. Το σχέδιο του Κεμάλ προέβλεπε να επιτεθεί το τουρκικό πεζικό ανηφορικά, προς τα πολυβόλα και τα τυφέκια των Ελλήνων, και στη συνέχεια να σαρώσει τα ελληνικά ορύγματα, εκεί όπου η συμπλοκή θα απαιτούσε ξιφολόγχες, ξιφίδια και γυμνά χέρια.

Ο Κεμάλ προετοιμαζόταν επί τρία χρόνια για αυτή τη στιγμή. Σχεδόν μόνος του είχε οικοδομήσει ένα εθνικιστικό κίνημα, είχε ξεκινήσει επανάσταση, είχε δημιουργήσει στρατό, είχε αντιταχθεί στον σουλτάνο, είχε απορρίψει τις απαιτήσεις των νικητών Συμμάχων που είχαν επιχειρήσει να επιβάλουν συνθήκη ειρήνης στην Τουρκία και είχε αντιμετωπίσει τον Ελληνικό Στρατό σε μια σειρά αιματηρών μαχών, οι οποίες, παρά τις νίκες των Ελλήνων, είχαν οδηγήσει σε αδιέξοδο. Ακριβώς έναν χρόνο νωρίτερα, ο Ελληνικός Στρατός είχε διαβεί τον Σαγγάριο ποταμό, φτάνοντας σε απόσταση 25 χιλιομέτρων από την Άγκυρα, την πρωτεύουσα των εθνικιστών, οπότε η ήττα των Τούρκων φάνταζε αναπόφευκτη. Η μάχη στον Σαγγάριο είχε διαρκέσει είκοσι μία ημέρες, σε μέτωπο μήκους σχεδόν εκατό χιλιομέτρων και βάθους είκοσι χιλιομέτρων, αποτελώντας μία από τις πλέον μακρόχρονες συνεχόμενες μάχες στην Ιστορία. Το βαθύ μίσος που διαπότηζε τους δύο στρατούς είχε εκδηλωθεί με τρομερή μανία στο πεδίο της μάχης.

Και στις δύο πλευρές, η τάση να πολεμήσουν τροφοδοτούνταν από τη νοσταλγία παλαιών αυτοκρατοριών, της Βυζαντινής και της Οθωμανικής, καθώς και για όσα η κάθε πλευρά θεωρούσε δικαιωματικά δικά της.

«Έλληνες και Τούρκοι εξίσου πολέμησαν με ασυγκράτητο θάρρος, ρίχτηκαν πάνω στη μολυβένια θύελλα φρενιασμένοι, πέφτοντας ο ένας πάνω στον άλλο με ψυχρό ατσάλι», έγραψε ένας Βρετανός πράκτορας που βρισκόταν στην Τουρκία εκείνη την εποχή. «Ένα ελληνικό τάγμα αρνήθηκε να καλυφθεί ή να χρησιμοποιήσει τα ορύγματα: οι επιτελείς πήραν θέσεις στην παρατάξη μαζί τους και όλοι μαζί εξοντώθηκαν από πυρά πολυβόλων. Ένα τουρκικό σύνταγμα άρχισε να υποχωρεί: ο ταξίαρχος έτρεξε προς τα εκεί διασχίζοντας το ανοιχτό πεδίο, άρπαξε τον συνταγματάρχη, τίναξε τα μυαλά του στον αέρα με το περιστροφό του, ανασυνέταξε το σύνταγμα και λίγο μετά έγινε κομμάτια από τα πυρά Ελλήνων τυφεκιοφόρων. Μια μεραρχία έχασε τα τρία τέταρτα των αντρών της, μια άλλη εξοντώθηκε πλήρως. Επτά επιτελείς στρατηγού σκοτώθηκαν σε μάχες εκ του συστάδην».

Η Μάχη του Σαγγάριου έληξε χωρίς να προκύψει ξεκάθαρος νικητής. Και οι δύο πλευρές γιόρτασαν τις επιτυχίες τους. Στον χρόνο που ακολούθησε, το στρατιωτικό μέτωπο παρέμενε στάσιμο, την ώρα που η διπλωματία προέκρινε τις τουρκικές θέσεις. Στα μάτια των Συμ-

μάχων, οτιδήποτε πέραν μιας πλήρους επικράτησης θεωρείτο ήττα των Ελλήνων· για τους Τούρκους, οτιδήποτε πέρα από την εξόντωση του στρατού τους ήταν νίκη.

Ο Κεμάλ είχε αξιοποιήσει τον ήσυχο χρόνο που ακολούθησε: εξασφάλισε όπλα από την Ιταλία και τις Σοβιετικές Δημοκρατίες, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε τις εσωτερικές διαφωνίες στις τάξεις των Συμμάχων και εκπαίδευε τον στρατό του. Εν τω μεταξύ, οι Έλληνες στρατιώτες, πολλοί εκ των οποίων συμμετείχαν στον ένα ή τον άλλο πόλεμο εδώ και δέκα χρόνια, περίμεναν υποφέροντας στη λάβρα του καλοκαιριού, στο κρύο του χειμώνα, με λιγοστά τρόφιμα, πολιτικές διχόνοιες στις τάξεις τους, εγκαταλειμμένοι από τους Βρετανούς. Οι Έλληνες είχαν έναν φίλο, τον Λόιντ Τζορτζ, ο οποίος τους ενθάρρυνε να επιμείνουν με ομιλίες του στο Κοινοβούλιο, όμως δεν τους έστειλε ούτε όπλα ούτε βοήθεια.

Λίγο πριν από την αυγή, η μάχη ξεκίνησε με σφυροκόπημα του πυροβολικού. Τα τουρκικά πυροβόλα ξερονούσαν πελώρια εκρηκτικά βλήματα, αιφνιδιάζοντας τα ελληνικά στρατεύματα. Οι Τούρκοι πεζικάριοι επιτέθηκαν. Ο Κεμάλ είχε διατάξει τους στρατηγούς του να πολεμήσουν στο πλευρό των οπλιτών τους. Κανείς δε θα έμενε πίσω. Τα ελληνικά πολυβόλα κροτάλιζαν, τα πτώματα των Τούρκων στοιβάζονταν, όμως οι στρατιώτες συνέχιζαν να εφορμούν στην ανηφοριά και μέχρι τις 9:30 π.μ. όλα τα βουνά που κρατούσαν οι Έλληνες, εκτός δύο, είχαν καταληφθεί. Σε ένα από αυτά, το Τσιγκίλτεπε, στην αριστερή πλευρά των τουρκικών γραμμών, ένας νεαρός Τούρκος αξιωματικός που είχε τη διοίκηση των εκεί δυνάμεων, ντροπιασμένος από την αποτυχία του να πατήσει τη βουνοκορφή, αυτοκτόνησε. Ο Κεμάλ επέκρινε την ανώφελη θυσία. Στο δεύτερο σημείο όπου οι Έλληνες προέβαλαν πεισματική αντίσταση, στα δεξιά του, ο Κεμάλ εμφανίστηκε ανάμεσα στους στρατιώτες του, αναθεμάτισε και χλεύασε το μαχητικό τους πνεύμα, τους είπε πως ήταν ανάξιοι να προστατέψουν τις γυναίκες τους. Εξοργισμένοι, οι Τούρκοι όρμησαν στον λόφο, υπό τα αδιάκοπα πυρά των οχυρωμένων Ελλήνων. Αλλεπάλληλα κύματα τουρκικών επιθέσεων υπέταξαν τις ελληνικές θέσεις και σύντομα οι Τούρκοι έστεκαν πάνω και στους δύο λόφους. Εν τω μεταξύ, το τουρκικό ιππικό, εξαπολύοντας επίθεση με όπλα και ξίφη, είχε περάσει πίσω από τις ελληνικές γραμμές, προσβάλλοντάς τες από τα νώτα. Ο Κεμάλ είχε νικήσει.

Τα ελληνικά στρατεύματα υποχώρησαν προς ένα φαρδύ, ψηλό λιβάδι ανάμεσα στα βουνά, περίπου πενήντα χιλιόμετρα προς τα δυτικά, σε ένα χωριό ονόματι Ντουμλουπινάρ. Εδώ οι Έλληνες συνειδητοποίησαν ότι είχαν πέσει σε παγίδα, την οποία τους είχαν στήσει τα ταχέως κινούμενα τουρκικά στρατεύματα. Μονάδες της Πρώτης και της Δεύτερης Τουρκικής Στρατιάς απέκλεισαν την οδό διαφυγής, ένα στε-

νό πέρασμα όπου εκτεινόταν η μία και μόνη σιδηροδρομική γραμμή δυτικά προς τη Σμύρνη. Επιχειρήθηκε υποχώρηση πάνω από τους λόφους προς τον βορρά, χωρίς επιτυχία. Ο μισός Ελληνικός Στρατός στον τομέα του Αφιόν Καραχισάρ σκοτώθηκε ή αιχμαλωτίστηκε· οι άλλοι μισοί, όσοι είχαν καταφέρει να βγουν από την κοιλάδα προτού κλείσει η έξοδος διαφυγής ή την είχαν παρακάμψει τελείως, υποχώρησαν προς τη Σμύρνη. Οι περισσότεροι χωρίς διοικητές, καταδιωκόμενοι από Τούρκους ιπείς και δεχόμενοι επιθέσεις από οπλισμένους Τούρκους πολίτες με εκδικητικές διαθέσεις και σκοπό να σκοτώσουν, οι Έλληνες στρατιώτες άφησαν πίσω τους ένα μονοπάτι από καμένα χωριά, καθώς επέστρεφαν στη θάλασσα. Εν τω μεταξύ, ο Ελληνικός Στρατός βόρεια του σημείου της τουρκικής εφόδου είχε διατηρήσει μια κάποια συνοχή και υποχωρούσε μαχόμενος προς τη Θάλασσα του Μαρμαρά, ελπίζοντας να φτάσει στα Μουδανιά και στην Πάνορμο, από τα λιμάνια των οποίων θα μπορούσε να υποχωρήσει και να επιστρέψει στην Ελλάδα.

Ήταν μια απόλυτη και ταπεινωτική ήττα, με την υποχώρηση της Ελληνικής Νότιας Στρατιάς πίσω στη Σμύρνη να μετατρέπεται σε χαοτική φυγή προς τη θάλασσα. Η είδηση της καταστροφικής ήττας των Ελλήνων θα έκανε μέρες να φτάσει στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη· οι γραμμές επικοινωνίας είχαν διακοπεί· το μέτωπο είχε αποκοπεί. Ο Κεμάλ έστειλε λιτά μηνύματα σε καθημερινή βάση, και στις πόλεις μακριά από τα πεδία των μαχών ο κόσμος δεν ήταν σίγουρος ποιος ήταν ο νικητής – ή ποιος θα αποδεικνυόταν τελικά ότι ήταν.

Σμύρνη 1922. Ο Έισα Τζένινγκς, ένας μεθοδιστής πάστορας, φτάνει στο «Μαργαριτάρι της Ανατολής» για να εργαστεί στη Χριστιανική Αδελφότητα Νέων. Τον Σεπτέμβριο ο Τουρκικός Στρατός, υπό τον Κεμάλ Ατατούρκ, εισέρχεται στην πόλη. Τούρκοι στρατιώτες αλλιά και πολίτες επιδίδονται σε λεηλασίες, σφαγές και βιασμούς. Οι χριστιανοί άντρες σε στρατεύσιμη ηλικία συλλαμβάνονται και εκτοπίζονται ή δολοφονούνται. Οι Έλληνες στρατιώτες αναγκάζονται σε υποχώρηση μετά την ήττα και την κατάρρευση του Ελληνικού Μετώπου. Η πόλη κατακλύζεται από χιλιάδες ανθρώπους, Έλληνες και Αρμενίους, που έχουν συρρεύσει από την ενδοχώρα της Τουρκίας για να γλιτώσουν. Η μεγάλη φωτιά που ξεκίνησε από την αρμενική συνοικία εξαπλώνεται ταχύτητα, απειλώντας τις ζωές των ατόμων που έχουν καταφύγει στο Κε.

Ο Τζένινγκς είναι αποφασισμένος να απομακρύνει τους Αμερικανούς πολίτες και να σώσει όσο περισσότερους πρόσφυγες μπορεί. Με τη βοήθεια του Κυβερνήτη του αντιτορπιλικού Έντσαλ, Χάλσεϊ Πάουελ, και πολλών άλλων θα καταφέρει να ναυλώσει πλοία και να απομακρύνει πάνω από ένα εκατομμύριο πρόσφυγες.

Ο Λου Γουρένεκ, συγκεντρώνοντας επίσημα έγγραφα, μαρτυρίες και αφηγήσεις επιζώντων, φέρνει στο φως μια απίστευτη ιστορία γενναιότητας και ήθους.

Εκδόσεις **ΨΥΧΟΓΙΟΣ**
www.psychogios.gr

ISBN: 978-618-01-1673-1

9 786180 116731

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΜ. 16562

ΓΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΕΣ ΜΕ ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ